

Hvem ejede jorden i middelalderens Østsjælland?

Af Erik Ulsig

Besiddelse af jord var grundlaget for rigdom og magt i dansk middelalder. De mægtigste adelsmænd var også de godsrigeste. Roskildebispen var Sjællands største jordejer, som i middelalderens slutningstid ikke engang kongen kunne matche. Men at jordbesiddelse ikke var eneafgørende, trådte klart frem ved den katolske kirkes fald i 1536, hvor kongen, støttet på adel og borgere, konfiskerede bispegodset. Samtidig bør det bemærkes, at indtægt af jord ikke nødvendigvis skyldtes ejendomsret til jord. Kongen fik jo skatter og bispen tiende, og både bispen og især kongen havde som øvrighed andre gode indtægter. Adelen havde i den sene middelalder ikke særlig meget gods på Sjælland, men den deltog i administrationen af især krongodset.

Emnet for dette kapitel er jordejendom hos de forskellige kategorier af jordejere, konge, biskop, domkapitel, klostre, adel. Vi vil ikke beskæftige os med, at jordegods kunne være pantsat, således at den, der disponerede over ejendommen og nød indtægterne af den, var en anden end den egentlige eller, bedre, den formelle ejer. Emnet er ejendomsfordelingen, og den kan med større eller mindre sikkerhed bestemmes og rekonstrueres for Reformationstiden på grundlag af jordebøger og mageskiftebreve fra 1500-årene støttet ved en sammenligning med 1600-tallets matrikler. Udgangspunktet for at studere de mere spredte oplysninger om middelalderlige forhold, jo mere spredte, jo længer man kommer tilbage, må være situationen i 1536.

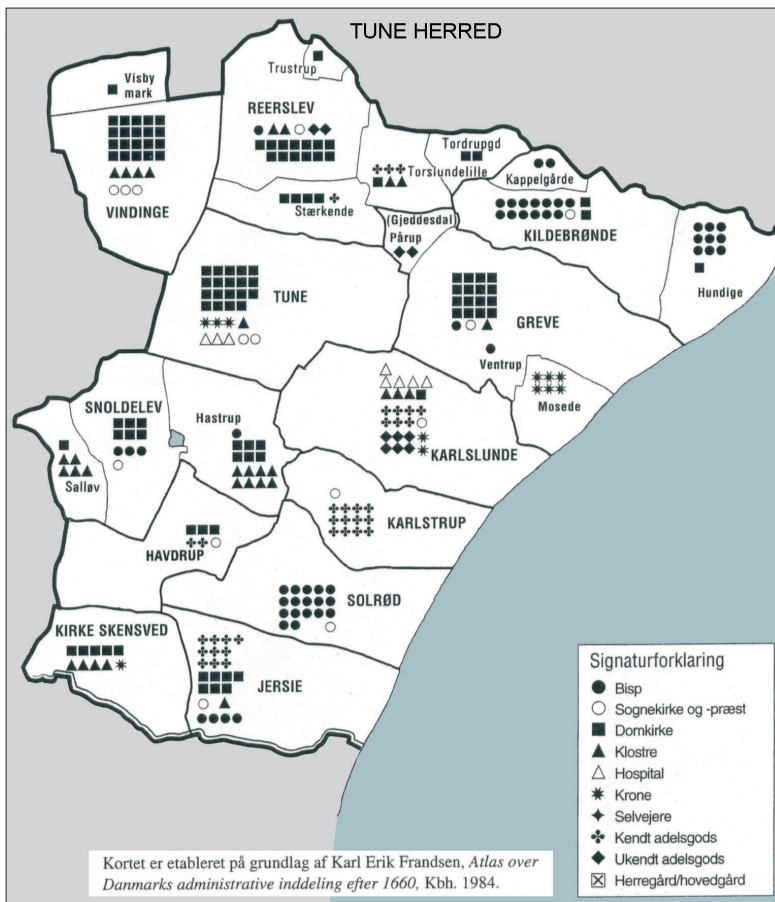
Ejendomsfordelingen i 1536 kan opgøres ved at tælle bøndergårde by for by og ejer for ejer. Det er den eneste anvendelige målestok, og den giver samtidig god mening, for fra 1400-årene og fremover kan man tale om den normale danske bondegård, som ifølge Christian 5.s Matrikel på Sjælland typisk havde mellem 20 og 40 tønder land ager og blev vurderet til 4-8 tønder hartkorn, et begreb taget fra fæstebøndernes landgilde. Hovedgården var i 1400-årene og i 1536 kun få. De er anført i de nedenstående herredstabeller, men ikke talt med i gårdtallene.¹

Kaster man et blik tilbage på de seks herreder, træder forskelle og ligheder frem. De til grund for herredsoversigterne etablerede oplysninger om gårdtal og ejerforhold i de enkelte byer er

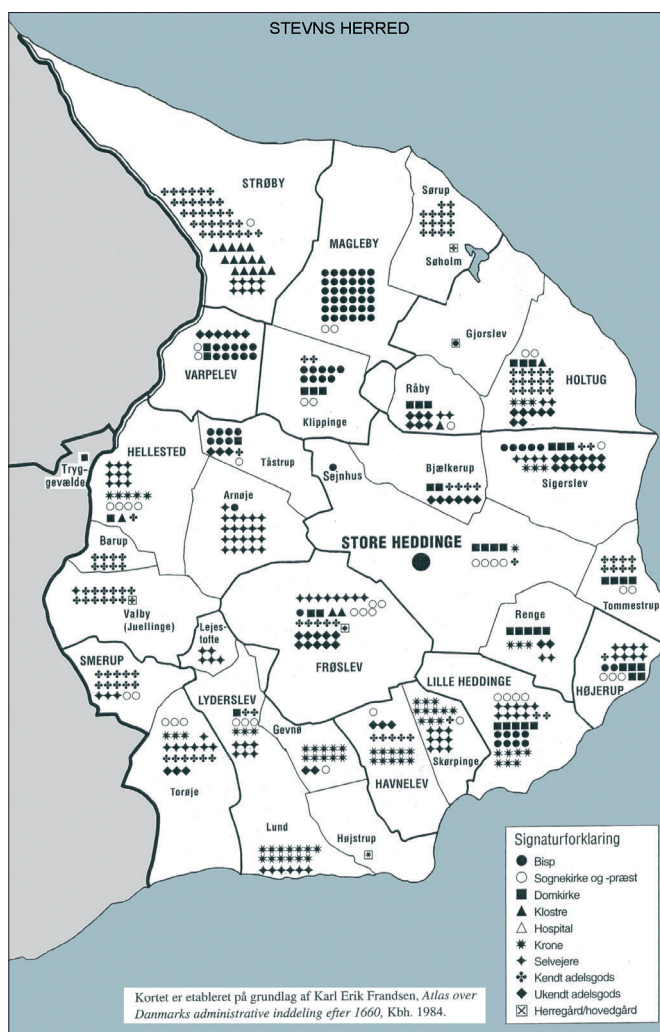
Kronen	26 + 6 selvejere plus 1 hgd.
Roskildebispen	95
Roskilde Domkirke	99 plus 1 hgd.
Vor Frue Kirke og Hellig Gejst i København og St. Jørgen i Roskilde	14
Nonneklostre i Roskilde	46
Andre klostre	25
Sogneejstlighed	12
Adelen	83 plus 1 hgd.
i alt	406

Tabel 1 gælder ejendomsfordelingen i Ramsø herred, som kendes allerede 1517 undtagen for Ørsted sogn, som må rekonstrueres ca. 1536. Tabellen viser, at kirken (incl. hospitaler) ejede over 70% af herredets bøndergårde.

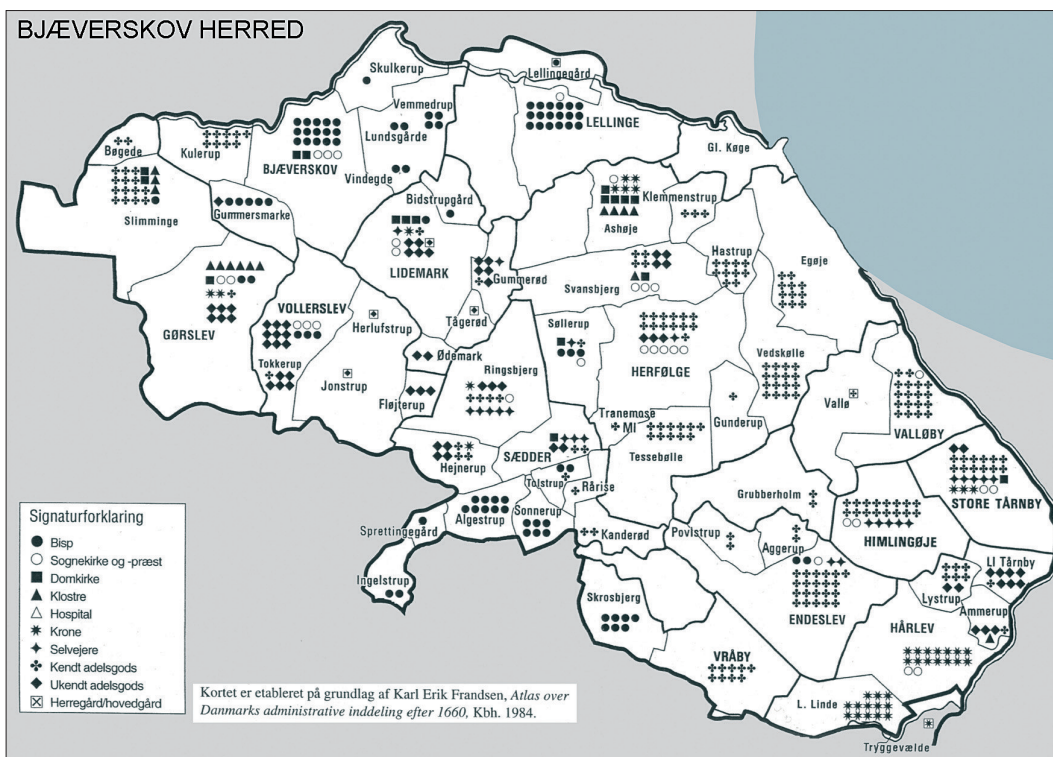
Kronen	12
Roskildebispen	52
Roskilde Domkirke	109
Hellig Gejst i København	8
Klostre	31
Sognekirker og -præster	14
Adelen	45
i alt	271

Tabel 2, Tune herred på Reformationstiden. Kirken sad med 79% af bøndergårdene.

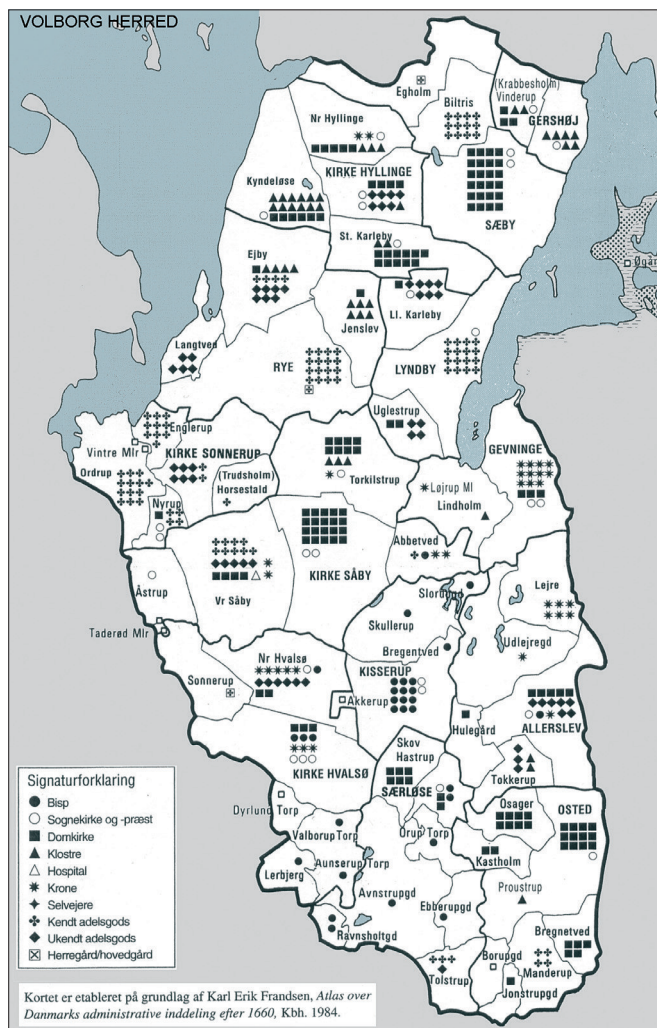
Kronen	72 + 110 selvejere plus 1 hgd.
Roskildebispen	80 plus 1 hgd.
Roskilde Domkirke	44
Klostre	20
Sogneejstlighed	45
Højadel	130 plus 2 hgd.
Andet adelsgods	60 plus 1 hgd.
i alt	561

Tabel 3. Stevns herred på Reformationstiden. Stevns udmærkede sig ved et stort antal selvejere, for Sjælland et abnormt stort antal. Krone, kirke og adel delte herredet med en tredjedel til hver.

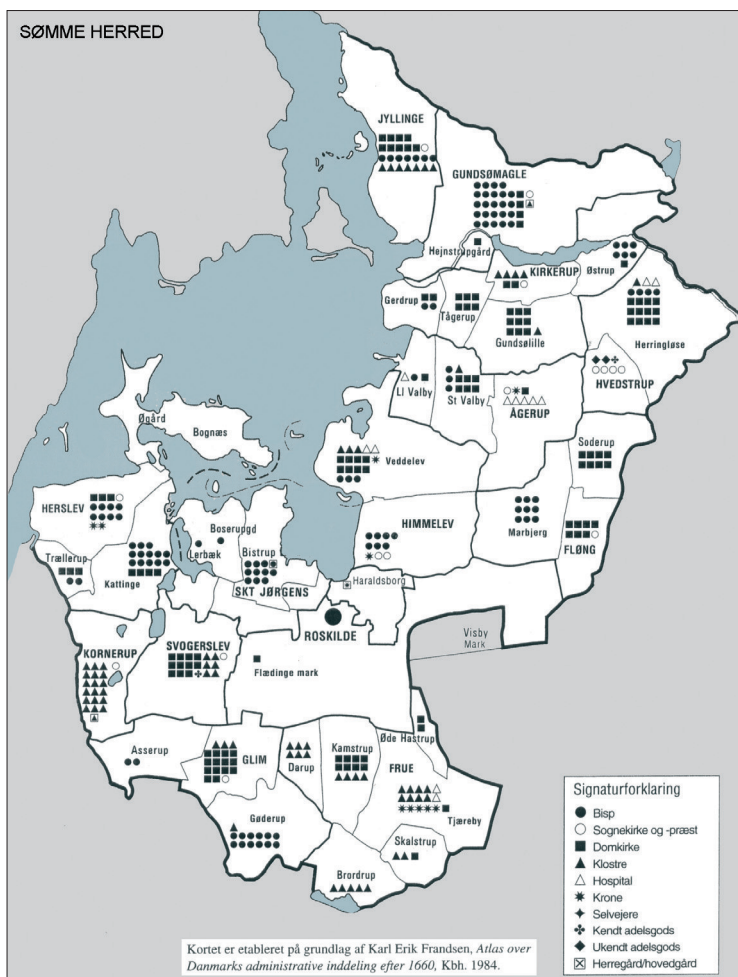
Kronen	40 + 24 selvejere
Roskildebispen	82 plus 1 hgd.
Roskilde Domkirke	17
Klostre	15
Sogneejstlighed	30
Vallø og Gisselfeld	200 plus 1 hgd.
Anden adel	75 plus 4 hgd.
i alt	483

Tabel 4. Bjevverskov herred på Reformationstiden. Adelen ejede hele 57%.

Kronen	35
Roskildebispen	31
Roskilde Domkirke	140
St. Jørgensgård i Roskilde	1
Klostre	43
Sognekirker og -præster	28
Kendt adelsgoods	153 plus 3 hgd.
i alt	431

Tabel 5. Ejendomsfordelingen i Volborg herred på Reformationstiden viser atter kirkens dominans med 56% af gårdene, men adelen besad dog 36%.

Kronen	10 plus 1 hgd.
Roskildebispen	116 plus 2 hgd.
Roskilde Domkirke	125
Hospitaller	12
Klostre	71* plus 1 hgd.
Sognekirker og -præster	15
Adelen	4
i alt	353

* Æbelholts og Antvorskovs ejendom er sat til 10 (store) gårde, til gengæld var Vor Frues Klosters 18 gårde og gårdsæder i Kornerup små.

Tabel 6. Ejendomsfordelingen i Sømme herred 1536. Kirken besad 96% af gårdene.

nødvendigvis mange steder noget upræcise eller usikre. Men hovedresultatet af undersøgelsen, fordelingen mellem krone, kirke og adel af bøndergårdene i de seks herreder, er sikkert. Området fra Stevns til Roskilde Fjord viste yderst varierende ejerforhold ved middelalderens slutning. Det er umiddelbart forståeligt, at domkapitlet stod stærkere jo nærmere Roskilde, og i det hele taget fyldte kirkens gods så meget i Ramsø og Tune, for ikke at tale om Sømme herred, at der blev liden plads til krone og adel. Men tilstedeværelsen af 20 % selvejere på Stevns må have en forklaring, som ligger langt tilbage i tid, og kun på Stevns nåede krongodset op på en ottendedel af et herreds jordejendom. Den historiske forklaring herpå er kendt, dronning Margrethe købte adelsgodset Højstrup med mere gods, ca. 57 gårde. Den overvældende dominans af adelsgodset i Bjæverskov herred skyldtes Vallø, men det rejser det for så vidt ubesvarlige spørgsmål: hvordan ville ejerforholdene have set ud, hvis ikke Vallø havde domineret?

Opgaven bliver at fremdrage hovedtrækkene i udviklingen i middelalderen. Det kan på forhånd siges, at jo længer vi går tilbage, jo mere adelsgoods dukker der op, mens kirke- og krongods forsvinder.²

Den sene middelalder

Det er markant på *Stevns*. 29. juni 1387 blev der skiftet efter hr. Jakob Olufsen Lunge, som havde været en vigtig rådgiver for Valdemar Atterdag og Margrethe. Skiftebrevet er et af de ældste specificerede danske breve om søskendskifte, og opregningen af det omfattende gods sker til dels i den senere kendte form med en forholdsvis omhyggelig redegørelse for beliggenhed og omfang, men dog ikke således, at enhver fæstegård nævnes for sig med fæstebonde og landgilde. Brevet, sammenholdt med et par lidt senere breve, tillader os imidlertid at se, at Jakob Olufsen på Stevns ejede hovedgårdene Højstrup og Valby med omkring 100 fæstegårde.³ Det vigtigste af godset, som desværre anføres meget summarisk, var Højstrup med Højstrup by; "al arv" i Lund og Gevnø i samme sogn (i 1406 drejede det sig om 7 og 13 gårde); Valby hovedgård og by i Hellested sogn. En af arvingerne fik 100 td. hartkorn i landgilde (beregningen vist nok excl. Hovedgården) i Valby, en anden 3 gårde, en tredje én gård på 12 tønder. Mindre end 12 gårde kan der ikke have været i Valby. Problemet med at omregne landgilde til antal gårde er, at landgilden på det tidspunkt ofte var højere end sidenhen, i Valby virker det umiddelbart, som om den lå på det dobbelte niveau. Så var der 9 gårde i Havnelev med næsten 100 td. i landgilde, 7 gårde i Frøslev med

knap 50 tønder, 16 gårde i Holtug med mere end 200 tønder og 9 gårde i Magleby med 112 tønder. Udover Højstrup by og disse ca. 73 gårde var der 22-23 gårde fordelt på 10 bebyggelser. Der var otte børn til at arve formuen, som omfattede endnu to sjællandske hovedgårde og henved 75 fæstegårde.

Den ældste søn, *Folmer Jacobsen*,⁴ fik det pæneste gods, herregården hans fader havde boet på med hele tilliggendet i Lyderslev sogn, dvs. foruden Højstrup by 22 gårde, dertil 10 andre gårde på Stevns. Allerede før faderens død skrev han sig imidlertid af Magleby, som var en meget stor by, i 1688 38 gårde, men i 1402 endog 49 gårde foruden hovedgården. Roskildebispen Peder Jensen Lodehat, Gjorslevs bygherre, købte da hele byen af Folmer excl. én gård, som tilhørte sognekirken, 3 gårde, som Lungerne i 1396 havde skænket til skabelsen af et St. Andreas Kapel i Roskilde Domkirke, og en enkelt gård, som Folmer havde fået på skiftet efter faderen. Højstrupgodset foruden 17-18 gårde, som han havde tilpantet sig, havde han allerede år 1400 pantsat til dronning Margrethe, og i 1406 gav han hende skøde derpå. Bispen fik i 1402 dog 3 gårde i Varpelev, som egentlig hørte til Højstrup.

Folmer Jakobsens første hustru hed *Ingeborg*. Hun døde mellem 1400 og 1402; Folmer overlod i 1402 også hendes lille hovedgård og 2 andre gårde i Tåstrup (Hellested sogn) til bispen. Vi ved ikke, hvem hun var, men ridderen Niels Clementsen (Rane), som sidst nævnes i live i 1376, havde en datter Ingeborg, som efter sin moder havde arvet part i Hegnedegodset i Ramsø herred efter Jakob Nielsen (Rane) af Magleby.⁵ Niels Clementsen var fætter til Jens Nielsen af Varpelev, som kun nævnes i 1337, og nevø til Niels Herlugsen, hvis gravsten findes i Varpelev kirke. Det turde være en rimelig antagelse, at Niels Clementsen som den sidste af Raneslægten ejede Varpelev.⁶ Om hans datter Ingeborg er identisk med Folmer Jakobsens Ingeborg, kan ikke afgøres, men flere argumenter taler herfor: Tåstrup er naboby til Varpelev, og det er påfaldende, at Roskildebispen, ifølge sin jordebog, kort efter 1402, foruden Lungernes 3 gårde i Varpelev, også havde erhvervet det meste af den øvrige by, 10 gårde, og 9 gårde i nabobyen Klippinge.⁷ Vi har ingen oplysning om, hvem bispen havde fået dette gods fra, men at der var tale om Varpelev-Ranernes gamle ejendom, kan næppe betvivles, og at Folmer Jakobsens hustru må have ejet mere end tre gårde i Tåstrup, er klart.

Folmer Jakobsens besiddelse af Magleby må være arv efter hans moder, men det virker underligt, at han så også kunne få Højstrup på skiftet efter faderen i 1387.

Det er svært at forstå, at Folmer Jakobsen, der lige som sin fa-

Jacob Nielsen Rane af Magleby og Højstrup, d. 1347	
Datter g.m. Jacob Olufsen Lunge af Højstrup, d. 1384	Niels Clementsen Rane af Varpelev, d. 1376
Folmer Jacobsen af Magleby og Højstrup	Ingeborg af Tåstrup og Varpelev (?)

Forslag til stamtavle for Folmer Jacobsen og Ingeborg Rane.

der og sin broder Anders var nært knyttet til kongemagten, ville afstå sit gode gods på Stevns. Hvis arveforhold og ægteskab forholder sig som ovenfor foreslået, ligner det jo en hel udryddelsesaktion fra dronning og bisp. Forklaringen behøver dog ikke at være af politisk, men kan, eventuelt til dels, være af økonomisk art. Det ses af bispens jordebog, at Maglebygodset var i en dårlig forfatning. Tiden o. 1400 udgør i det hele taget højdepunktet for forekomsten af ødegods i Danmark, og i Magleby var hovedgården og 11 andre af Folmers gårde øde. De dårlige konjunkturer hindrede dog ikke Folmer Jacobsen i at foretage adskillige ejendoms erhvervelser andetsteds.

Folmer Jakobsens pantegods på Stevns kom bl.a. fra forskellige fjernere slægtninge, dronningen fik så skøde på godset af disse. Der var hr. Niels Sivertsen (Grubendal) fra Lolland, som afstod Bassebol i Tårøje, vist 3 gårde, og 5 gårde i Havnelev, og der var hr. Bent Byg, ellere rettere hans enke Elene Nielsdatter (Saltensee af Linde), som afstod 8 spredte gårde, hvoraf dronningen dog overlod de 5 til sin favorit hr. Johan Olufsen (Bjørn), som var gift med Erik Nielsen Saltensees enke og derfor sad på Søholm. Da Margrethe nu var i gang, fortsatte hun, omend denne gang i form af et (foreløbigt) mageskifte med Niels Sivertsens slægtning, Lasse Jensen (Blaa) af Oreby på Lolland, hvorved hun kom i besiddelse af 64 tønder korns rente i Havnelev og 106 tønder i Skørpinge i samme sogn, henholdsvis måske svarende til 4 og 10 gårde i 1600-årene.⁸

Dronning Margrethes bestræbelser resulterede i *skabelsen af Højstrup len*, som blev et selvstændigt godslen og derfor ikke figurerer i et jordebogsregnskab for Stevns med flere herreder fra 1492. Lenet omfattede i 1614 57 gårde foruden Højstrup by, som på et eller andet tidspunkt blev lagt under hovedgården. Lenet havde i 1614 fået tillagt lidt mere gods, som en analyse imidlertid nemt kan skille fra. Det bør sluttelig nævnes, at Elene Nielsdatter på Stevns beholdt 5 bol jord i Strøby (=15 gårde), som hun 14/12 1391 skænkede til St. Clara Kloster i Roskilde.⁹ Dronningen ac-

cepterede næsten altid store gaver til kirken.

I årene o. 1400 *mistede højadelen ca. 130 gårde på Stevns* eller lige så mange, som den beholdt (tabel 3). Mest ejendom hørte der nu til Vemmetofte, herunder 29 gårde i Strøby.¹⁰ Vemmetofte tilhørte den mægtige jyske stormand Jens Andersen (Brok) af (Gml.) Estrup, der ligesom Johan Olufsen (Bjørn) var særdeles velanskrevet hos dronning Margrethe.

Når vi går tilbage til *Valdemar Atterdag*, optræder der en yderligere forskydning mellem adelens og kongens gods. Kronen havde, ifølge jordebogsregnskabet fra 1492 (foruden Højstrupgodset) blot 11 gårde på Stevns.¹¹ Men før 1356 ejede kronen kun kongsgården i Store Heddinge, for kong Valdemar erhvervede i dette år 6 gårde i Sigerslev, Renge og Lille Heddinge fra Tudeke Foss (svarende til 5 gårde i 1492), og 5 gårde i Hellested fra tre adelige ejere, Jakob Olufsen Lunge, Godfred Skytte og Folmer Folmersen. Kongemagtens gamle position på Stevns beroede følgelig på selvejerbønderne og på Store Heddinge by, kirke (se nedenfor) og kongsgård.

En godserhvervelse, som Valdemar Atterdag fik fra Niels Eriksen af Søholm og Hørsholm (Saltensee af Linde), indeholder måske nøglen til eller en del af forklaringen på Margrethes overtagelse af Folmer Jacobsens og hans fjernere slægtnings gods på Stevns. Niels Eriksen skødede 13/4 1356 til kong Valdemar al den ret, som han, hans kone eller børn havde i det gods, som Jakob Nielsen (Rane) havde erhvervet fra sin søster *fru Elena af Havnelev*, således at kongen skulle dele godset med hans "lodsbrødre". Hvem disse var, ses i 1377 (17/7), dvs. på et tidspunkt, hvor adelen søgte at gøre op med Valdemars mere tvivlsomme godserhvervelser. Jakob Olufsen af Højstrup og Niels Sivertsen af Lolland rejste da på danehoffet spørgsmålet, hvorvidt fru Elenas gods var blevet skødet til Valdemar "i overensstemmelse med landets love". Uden tvivl vandt de sagen imod kongemagten, for 30/10 1399 tog Folmer Jakobsen Stevns herredsting til vidne på de breve, han havde på Havnelevgodset: Elenas skødebrev til sin broder, klagen på danehoffet i 1377, et vidnesbyrd af herredstinget fra vistnok samme år på, at Elena havde skødet godset til sin broder, og et brev om, at Jakob Olufsen arvede godset i Havnelev efter Jakob Nielsen. Hvis det var Folmers mening i 1399 at stoppe et optrækkende uvejr fra dronning Margrethe, mislykkedes det, for år 1400 tilpantede hun sig hele Højstrupgodset. Faderens 9 gårde i Havnelev var ganske vist tilfaldet Folmers søskende ved skiftet i 1387, men handelen indbefattede, som tidligere nævnt, 5 gårde i Havnelev, som han havde i pant af

Niels Sivertsen, og denne gav dronningen skøde et par dage senere. Og samtidig overlod Lasse Jensen i Oreby hende (som nævnt ovenfor) bl.a. 64 tønder korns rente i Havnelev.

Niels Eriksen (Saltensee) skrev sig i 1356 af Linde i Himmerland, men var først og fremmest sjællandsk storgodsejer.¹² Med sin første hustru fik han Hørsholm (og for øvrigt de fem bol jord i Strøby på Stevns), og i 1346 skødede Jakob Nielsen (Rane) af Magleby Søholm med Sørup by og gods i Sigerslev, Lille Heddinge og Lyderslev til ham. Jakob Olufsen Lunge skrev sig i 1356 af Højstrup, men han kom fra en slægt af den bedre sjællandske lavadel, som bl.a. fungerede som lensmænd på bispens Bjernede. Jakob og hans broder Oluf blev Valdemar Atterdags medarbejdere, dog ikke uden rivninger mellem konge og lensmand. Da jyderne rejste oprør i 1357, kastede kongen begge brødrene i lænker og inddrog deres gods og len, således ifølge Sjællandske Krønike. Som andre sjællandske herremænd forblev Lungerne imidlertid kongen tro, og ved tronskiftet efter hans død i 1375 spillede Jakob en ikke ubetydelig rolle som støtte for Margrethe.

I det foregående har vi igen og igen mødt *Jakob Nielsen Rane*. Hans position på Stevns har været endnu mere dominerende, end Jakob Olufsens blev. Det er næsten symbolsk, at han ved sin død i 1347 var Sjællands sidste ridder, indtil Danmark, efter at Valdemar samme år var blevet slået til ridder ved Jesu Christi grav i Jerusalem, atter fik en konge, der kunne uddele ridderslag. Af den foregående fremstilling fremgår det, at Jakob Nielsen ejede Højstrup, Søholm og Magleby, og at han fra sin søster fik Havnelev med Skørpinge. I Ramsø herred ejede han gården Hegnede med tilliggende i forskellige landsbyer, men dette gods måtte han pantsætte til en tysk adelsmand som løsesum for sin tilfangetagelse i kong Valdemars krig.

Det er ikke muligt at få præcist rede på arveforholdene omkring Jakob Nielsen, men vi kender fire arvinger eller arvegrupper (se skema).

Ud over at Niels Sivertsen i 1389 betegnede Folmer Jakobsen som sin slægtning, mangler brevene angivelse af arten af slægtskabsforholdet mellem de fire grupper, men det er vanskeligt at forstå Jakob Olufsens position på Stevns uden at antage, at hans første kone var en datter af Jakob Nielsen, som han så har arvet via et barn, som er død senere end moderen.

Et særligt element i ejendomsforholdene på Stevns udgjorde den godsrige *Store Heddinge Kirke*, en særpræget kongelig kirke. Johan Olufsen Bjørn af Søholm, Margrethes favorit, kan have givet gods til sin sognekirke i Magleby, men især gav han gods til dronningens kirke, i 1395 6 gårde, i 1411 øget til 8, som han hav-

Niels Rane		
Jacob Nielsen af Magleby, Søholm og Hegnede, erhverver gods i Havnelev fra søster Elena	Elena Nielsdatter af Havnelev	
Sivert Sivertsen (Grubendal), Niels Eriksen (Saltensee af Linde) får Søholm fra Jacob Nielsen, Jacob Olufsen Lunge af Højstrup		Niels Clementsen (Rane)
1. Niels Sivertsen og en datter g.m. Lasse Jensen (Blå) har begge gods i Havnelev - 2. Erik Nielsen og Elena Nielsdatter g.m. Bent Byg - 3. bl.a. Folmer Jacobsen af Magleby og Højstrup g.m. Ingeborg		Ingeborg Nielsdatter har mødrene arv i Hegnede fra Jacob Nielsen!

de købt på Stevns.¹³ Henrik Jensen (Saltensee af Tystofte) gav i 1386 en gård i Tåstrup. I 1466 lagde Christian 1. Store Heddinge Kirke til sit nystiftede store kapel ved Roskilde Domkirke, Hellig tre Kongers.¹⁴ Omfattende jordegods fulgte med. Stiftslandebogen 1567 oplyser, at der da hørte 8 gårde til Heddinge Kirke, hvortil indehaveren af Hellig tre Konger-kapellet havde patronatsret og fik herligheden, og i Domkapitlets Jordebog 1568 opregnes 23 gårde og 3 småbrug på Stevns under kapellet, herunder de just nævnte tidligere adelige gårde. Det må kunne konkluderes, at Store Heddinge Kirke før 1466 besad 31 gårde, hvoraf de 9 var skænket af adelige, resten vel mest af kongemagten, uvist hvornår. Om en gård i Stiftslandebogen (i Højerup), som ikke er talt med her, får vi imidlertid den interessevækkende oplysning, at den var en selvejergård, men årligt gav 5 tønder 2 skæpper byg til kirken. Det er karakteristisk, at alle gårdene, ligesom Valdemar Atterdags erhvervelser, lå i en stor cirkel omkring Store Heddinge, men ikke ude i herredets periferi, dér lå de store adelsgodser.

På Reformationstiden fandtes inden for hele vort undersøgelsesområde næsten ikke *lavadel*. Anderledes på Stevns o. 1400 og før. Det store Lungeskifte 1387 bevidnedes og besegledes af fire lavadelsfolk fra Stevns herred, Hemming Tuesen af Bjælkerup, Ture Turesen af Sigerslev, Poul Henriksen (senere af Frøslev) og

Peder Saxesen af Frøslev. I Arnøje, som ellers var en selvejerby, nævnes i 1383 Knud Nielsen Lille; hans søn og sønnesøn sad 1400-70 i Valby, dvs. som fogder, mens oldebarnet Jep Knudsen i 1479 skrev sig som væbner i Arnøje, da han på Stevns herreds ting averterede alt sit gods på Sjælland til salg. Endelig lå der vistnok en væbnergård i Flæde, en Ingemar af Flæde kendes engang før 1395, og i 1423 nævnes en Jens Nielsen af Flæde. Gården har ligget lige op ad Store Heddinge bymark. Lungeskiftet 1387 besegledes også af Ebbe Jakobsen Lunge, hvis søn Jakob Ebbesen i 1399 boede i Bjælkerup, af Vilhelm Turesen, som må have været broder til Ture Turesen, af Jens Poulsen (Jernskæg), som i 1403 skrev sig af Frøslev, og sidst, men ikke mindst af hr. Niels Almarsen, præst i Heddinge. Et helt klientel af lavadelige skarede sig omkring magnatslægten på Højstrup.

Knud Lille i Arnøje tilhørte givetvis den mest beskedne adel, som tænkes kan, men i 1383 skyldte Peder Saxesen i Frøslev ham dog to mark sølv. Hemming Tuesen i Bjælkerup var, eller havde været, så velaflagt, at han i 1366 kunne pantsætte fire ejendomme i Slagelse herred for 13,4 mark sølv til Ebbe Jakobsen, foged på det lille bispelen Østrup. Dennes søn Jakob Ebbesen lod år 1400 sin part i dette gods gå videre til en langt større godsejer, Folmer Jakobsens broder Anders, hvorefter det endte i dronningens hænder. Jakob Ebbesen sad i 1399 i Bjælkerup, efter at en Jens Falster havde siddet der et par år. Samme år skiftede han med sin svoger Oldeniels.¹⁵ Ved skiftet fik Jakob Ebbesen efter sine forældre 5 gårde i Ølby (Ramsø herred), 1 i Renge (Stevns), 4 i Slagelse herred, 2 i Fakse herred og 1 i Bjæverskov herred. Oldeniels fik bl.a. 3 gårde i Ølsemagle, som han og hustruen i 1415 skænkede til Københavns Kapitel for årtid og pensionering.¹⁶

Ture Turesen (hans fader Ture Clementsen skrev sig af Sigerslev i 1356) synes også at have begavet kirken kraftigt, for Folmer Jakobsen indløste, ifølge et udateret brevreferat, to gårde i Ølby, som Gråbrødreklostret i Roskilde havde i pant for Ture Turesens testamentariske pengegave.¹⁷ Ture Turesen skrev sig i 1389 af Sigerslev, netop dette år købte Henneke Reysere en gård i byen og kunne derfor 1395-99 skrive sig af Sigerslev. Jens Poulsen solgte i 1390 tre gårde (Lund 2, Lyderslev 1) til Folmer Jakobsen, og i 1403 skødede han gods i Fakse herred til Folders broder Anders.

De rige Lunger var hårde ved deres adelsklientel. Men det er karakteristisk, at halvdelen af de 8 ejendomme, som Johan Olufsen Bjørn af Søholm gav til Store Heddinge Kirke, også var købt fra beskedne folk, f.eks. var jorder i Store Heddinge mark og en lille gård i Højerup købt fra Jens Gyrstinge af Ås, dvs. Åse i Tybjerg herred.¹⁸ Jens Gyrstinge gjorde imidlertid karriere som

landsdommer, hvorved han brugte den vej, som kunne fremme den sociale mobilitet, succesrig bispe- eller kongetjeneste.

Af Folmer og Anders Jakobsens vidner og venner træffer vi oftest præsten i Store Heddinge hr. Niels Almarsen. Da Jens Poulsen skødede sine tre gårde i 1390 til Folmer i Vordingborg, var Niels Almarsen også med på rejsen. Faktisk var han altid med, undtagen da Højstrup og Folmers pantegods blev overladt til dronningen. Her var medbeseglerne den nærmeste familie og topadelsfolk.

Kun Jernskægslægtens Frøslev overlevede middelalderen. Jens Poulsens søn, Poul Jensen (nævnt 1439-77), blev gift med Eskil Falk af Gisselfelds enke. Gisselfeld arvedes ganske vist af dennes eneste barn Ide, gift med Mogens Gøye af Krenkerup på Lolland, men Poul Jensens giftermål viser, af Frøslev-Jernskæggerne befandt sig på et lidt højere socialt niveau end den øvrige lavadel på Stevns.

En lavadelsgård i Havnelev overlevede dog også. Anders Svendsen kvitterede i 1415 Jep Knudsen af Arnøje for skifte efter dennes forældre. 1378 nævnes Anders Jensen af Havnelev.

2.

De for Stevns fremdragne træk gælder også, med variationer, for *undersøgelsens andre herreder*. Kronens og Roskildebispens gods voksede. Selv om *krongodset* overalt var meget beskedent på Reformationstiden, var det endnu mindre tidligere.

Det ses nemmest i Ramsø herred, hvor vi er i den lykkelige situation, at et skatteregister fra 1517 opregner alle "kirkens og gode mænds tjenere"; kronens tjenere står opført under to slotte, Skjoldenæs og København.¹⁹ Farebæksholm, med et tilliggende på 15 gårde (i herredet), samt 2 gårde i Vilkestrup og 2 i Syv hørte under Københavns Slot og repræsenterede kongelige erhvervelser fra adelen. Kronens tjenere under Skjoldenæs len var kun 6 fæstere og 6 selvejere. Farebæksholmgodset var i øvrigt større, da Margrethe erhvervede det, for Christian 1. skænkede i 1464 4 af dets gårde (i Højelse, St. Salby og Assendrup) til St. Annæ Alter i Hellig tre Kongers kapel i Roskilde Domkirke²⁰ og dronning Dorothea i 1495 6 gårde (i Dalby og Ladager) til Helligåndshuset i København.²¹ Det samlede gods til Farebæksholm i Ramsø herred havde således været på 25 gårde.

I den sidste del af det 14. århundrede ejedes Farebæksholm og Hegnede af brødrene Conrad og Evert Moltke, sønner af Valdemar Atterdags kammerrmester Evert Moltke. Moltkeslægten var o. 1400 udsat for et generelt pres fra dronning og biskop, efter at kongemagten havde tabt interessen for disse tidligere så nyttige

medarbejdere for såvel Valdemar som Margrethe.²² Roskildebispens viste interesse for begge godser, men Farebæksholm endte som nævnt i kronens eje, mens det lykkedes for Moltkerne at fastholde Hegnedegodset. Hegnede havde tidligere i det 14. århundrede tilhørt Jakob Nielsen Rane, men var blevet pantsat. Evert Moltke erhvervede i 1360 panteretten, og hans enke Helene fik senere ejendomsretten fra Jakob Nielsens arvinger.

I Tune herred, hvor kronen kun ejede vistnok 12 gårde i 1536, ved vi ikke af, at der skete ændringer i det 15. århundrede.

I Bjæverskov herred fik kronen i 1496 (12/10) 2 gårde i Gørslev, mens et par gårde i Store Tårnby blev erhvervet af Valdemar Atterdag i 1348 og 1356. Også det store Hårlevgodts (i 1492 27 gårde) var en erhvervelse fra adel, men da Valdemars erhvervelse i 1356 havde sine rødder i en ældre tid, vil Hårlevgodsets historie blive behandlet i næste underkapitel. Men det står klart, at kronen før Valdemar ikke har ejet mere end 8-9 gårde i herredet.

I Volborg herred havde kronen 35 gårde i 1536. I kronens ældste registreringer over de breve, som opbevaredes på slottene Kalundborg og Vordingborg, kan man følge Valdemars og Margrethes erhvervelser af det meste af denne ejendom.²³ Blot 6 gårde (3 i Nørre Hvalsø og 3 i Kirke Hvalsø; muligvis også 1 i Nørre Hyllinge)²⁴ nævnes ikke i registreringerne og var vel derfor kronens også før Valdemar Atterdag. De vigtigste af Valdemars erhvervelser var hans konfiskation i 1348 af fru Kirstine af Lovs Lejre og 1 gård i Allerslev "for hendes forældres (dvs. forfædres) brøde" og hans køb i 1356 af gods i Gevninge, Lejrup mølle og Abbetved fra Saxe Pedersen (Uldsax), som havde det i pant af Peder Jensen Pilgrim af Hagedsted. I 1354 købte kongen gården Udlejre og i 1366 1 gård i Torkilstrup. Til gengæld afstod Valdemar i 1350 Rye til Folmer Folmersen imod gods ved Vordingborg, og i 1357 opgav han kronens krav på Egholm til fordel for Henning Podebusk, som senere blev hans mest betroede medarbejder. Såvel Egholm som Rye var konfiskeret af kronen i 1287 fra grev Jakob af Halland, en af de for mordet på Erik Glipping dømte. Henning Podebusk havde i 1357 samlet sin slægts arvekrav efter grev Jakob på sin hånd.²⁵ Margrethes erhvervelser i Volborg herred var beskedne, 1 gård i Nørre Hyllinge, 2 i Vester Såby og 2 i Nørre Hvalsø, alle købt fra lavadel.

Roskildebispens interesserede sig ikke specielt for Volborg herred. Peder Jensen (Lodehat), Margrethes nære medarbejder, købte ganske vist 7 gårde spredt i Særløse og Hvalsø sogne fra den forgældede Anders Pedersen (Panter) af Svanholm²⁶ og supplerede bispestolens enlige gård i Sæby ved at købe vistnok hele 16

Om kirkelige fonde, der ejer jord:

I tabel 6 over ejendomsfordelingen i Sømme herred kan det ses, at bispen, dvs. bispestolen, ejede 116 bondegårde og domkirken 125. Med domkirken menes det antal af fonde, som administreredes af præsterne ved domkirken. Den største fond var bygningsfonden, som afholdt udgifterne til vedligeholdelse af domkirken. De faste præster, de 34 kanniker, udgjorde tilsammen en korporation, domkapitlet, men havde hver deres faste indtægt, et præbende. Af jordebogen fra 1568 over "Roskilde Kapitels og Domkirkens indkomst og rente" ses det f.eks., at der til Karleby præbende hørte 10 gårde i Karleby og 12 andre gårde.

Blandt de mange andre fonde skal her kun nævnes de talrige altre. Som eksempel skal tages det alter, som væbneren Niels Esbernsen Bille 1. maj 1436 indstiftede til ære for den hellige Kathrine til bod for sin egen og sin hustrus sjæl og deres forfædre (forældre) og arvingers sjæle. Niels Esbernsen udpegede samtidig en præst, en såkaldt evig vikar, til at sørge for gudstjenesten ved altret; til evig tid skulle der celebreres fire messer om ugen, og én gang om året, på stifterens dødsdag, skulle hans anniversarium holdes i domkirkens kor. Til at bestride udgifterne ved præst (selv om denne givetvis også havde andre gudstjenester at tage sig af) og gudstjeneste til evig tid krævedes der indtægter, og her kendtes kun én form, indtægter af jordegods. Niels Esbernsen havde ingen børn, så han havde råd til at give fire stor sjællandske fæstegårde og en gård i Trælleborg i Skåne. At alterstifteren udpegede den første præst, er forståeligt, men ellers blev forholdet det, at det blev domkapitlet, som indsatte præsterne.

Sognekirker og -præster havde også deres egne indtægter, dels i form af tiende, dels som jordegods. Den daglige administration af sognekirkens indtægter varetoges af kirkeværgerne, to lægmænd fra menigheden, under kontrol af bispens official. På tilsvarende vis var præsten under tilsyn af bispen. Sognekirkernes og -præsternes jordegods er anført i Sjællands Stifts Landebog 1567.

andre gårde i byen fra de adelige ejere. Men i 1402 lagde han Sæby, foruden Skullelev i Horns herred og nogle bispetiender, til det af hans forgænger bisp Niels stiftede St. Laurentii Kapel som erstatning for biskoppelige indtægter, som Niels havde lagt til kapellet, men som bispestolen måtte have tilbage.²⁷ Bispegodset i Store Karleby, svarende til 10 gårde i 1568, mageskiftede bisp Peder til det såkaldte Valbypræbende ved hans domkirke imod at få 7 gårde i Sømme herred, hvoraf de fire i Store Valby.²⁸

I 1414-15 blev der gennemført et meget omfattende trekantet godsbytte. Sorø kloster fik domdekanens gods nær Sorø, men afstod Spanager med Ejby ved Køge og det meste af Holmstrup sogn (ved Jyderup) til bispestolen, som til dekanatet afgav Kirke

Såby i Volborg herred med 20 gårde.²⁹ Bispegodset i Volborg herred var således blevet væsentlig formindsket, men i 1457 og 1461 blev status quo genoprettet, da bispestolen erhvervede kærnen i adelsgodset Skullerup, hele Kisserup sogn, (foruden forskelligt gods uden for herredet), ved mageskifte med tre arvinger til det. Som modydelse for den tredjedel, som ejeren af Vallø besad, afstod bispen Hastrup len i Bjæverskov herred med ca. 20 små gårde, men fik så også i tilgift 2 gårde i Solrød (Tune herred) og 2 i Kamstrup (Sømme herred).³⁰

I Bjæverskov herred udbyggede bispestolen sin ejendom i Bjæverskov by ved et mageskifte i 1462 med Sorø Kloster med 3 gårde (og fik dertil en gård i Reerslev i Tune herred).

I Ramsø herred fik bispen meget gods ved mageskifter med Sorø, Antvorskov og Næstved St. Peders Kloster i henholdsvis 1414, 1454 og 1455. Det drejede sig om Spanager hgd. med Ejby og Stenkelstrup (jf. ovenfor), Svenstrup hgd. med 42 gårde og gårdsæder samt Borup by med 10 ejendomme (ifølge 1517-registret dog blot 8) og dertil et par ejendomme fra Ringsted Kloster.³¹ Bispestolens gods før 1414 bestod derfor kun af Øm i Syv sogn og Risby i Ørsted sogn, tilsammen 12 gårde. I Tune herred havde bispestolen derimod tidligt meget gods, men bisp Peder erhvervede dog i 1408 4 gårde i Jersie.³²

I Sømme herred mageskiftede bispen sig som nævnt til 7 gårde fra et af kannikeembederne. Kun i den vestligste del af herredet lå der adelsgoods værd at nævne, så kun her havde bispestolen mulighed for en egentlig ekspansion. Det drejede sig om det gamle Hvidegods Nebbe, som Peder Lauridsen (Panter) købte i 1355 af to skånske adelsbrødre, men som hans sønner senere pantsatte. I 1364 havnede pantet hos kong Valdemar, som forlente borgen til Fikke Moltke, en af hans vigtigste rådgivere, og ved fredsforhandlingerne i Stralsund 1369-70 figurerer Fikke Moltke som høvedsmand på Nebbe på linie med høvedsmændene på Vordingborg, Holbæk, Søborg-Gurre og Korsør. 7/12 1375, umiddelbart efter Valdemars død, skødede/overlod Margrethe imidlertid "borgen Nebbe" til Roskildebispen som en del af den erstatning, hun gav bispesædet for Valdemars forsyndelser imod for det. I betragtning af borgens betydning og dens beliggenhed tæt på Roskilde var det en betydningsfuld gestus. Peder Lauridsens søn, den ovenfor nævnte Anders Pedersen af Svanholm, overlod så i 1380 ejendomsretten til Roskildebispen.³³ Tilliggendet i Kattinge, Herslev og Trellerup kan opgøres til 23 gårde.

I modsætning til, hvad der var tilfældet på Stevns, og i al beskedenhed Sømme herred, indebar bispens godspolitik i de fire andre herreder ikke nogen nettotilvækst for bispestolen som

sådan, men blot rokeringer, som i næsten alle tilfælde vist skyldtes modpartens initiativ. I hvert fald opnåede de tre klostre Sorø, Antvorskov og Næstved St.Peders en bedre samling på deres gods.

Med dronning Margrethes død i 1412 stoppede kronens og Roskildebispens nyerhvervelser. Men kirkens gods voksede fortsat, fordi fromme mennesker indstiftede årtider og sjælemesser, de dyreste og flotteste ved *Roskilde Domkirke*. Alle senmiddelalderens bisper oprettede andre eller indstiftede kapeller ved deres domkirke. Niels Jakobsen (Ulfeldt) indstiftede i 1384 St.Laurentii Kapel; et hjørne af de indviklede godstransaktioner, hvorved kapellet bl.a. fik Sæby (med 16 gårde) i Volborg herred, er behandlet ovenfor. Peder Jensen (Lodehat) stiftede i 1405 St.Sigfrids Kapel, og Oluf Mortensen (Baden) grundlagde i 1475 St.Birgittes Kapel og præbende, som bl.a. fik 1 gård i Karlslunde, 2 i Lille Skensved og 1 i Sædder.³⁴ Dekanen Laurids Jensen oprettede i 1414 Johannes Døbers præbende og kapel med vistnok bl.a. 2 gårde i Holtug, 2 i Bregnetved (Osted sogn) og 1 i Vinderup (Gershøj sogn).³⁵ Men adelen kunne også være med. Lungeslægten skabte 1387-96 St.Andreas Kapel og lagde hertil 14 gårde, heraf 3 i Magleby på Stevns, 5 i Ramsø og 2 i Volborg herred.³⁶ Dronning Margrethe grundlagde på vegne af afdøde Abraham Brodersen i 1411-12 St.Betlehems Kapel, hvortil lagdes gods i Lille Heddinge og Greve, i 1568 svarende til henholdsvis 2 og 10 gårde.³⁷ Men begge disse kapelstiftelser blev langt overgået af den mægtige jyske stormand Jens Andersen Brok af (Gml.) Estrup og Vemmetofte, som i 1406 gav 25 gårde til Vor Frue og St.Katharina Kapel, heraf de 11 i Ramsø herred.³⁸ Selv beskeden adel holdt sig undertiden ikke tilbage, Niels Esbernsen Bille oprettede i 1436 et alter, og hans slægtning Henneke Mule, væbner og borger i Roskilde, testamenterede i 1437 1 (i 1568 = 2) gårde i Særløse og 1 i Jonstrup (Volborg herred) til altret.³⁹ Den største stiftelse ved domkirken blev Hellig tre Kongers kapel og præbende, oprettet af kong Christian 1. i 1464; St.Annæ Alter i kapellet fik bl.a. 4 gårde i Ramsø herred (af Farebækholmset, jf s. 211) og Hellig Trefoldigheds Alter 2 gårde andetsteds i undersøgelsesområdet.⁴⁰

En sammentælling af de anførte alters og kapellers ejendom i de seks herreder giver et gårdtal på 66. Men Kapitlets Jordebog 1568 rummer mange andre andre med ejendom i de berørte herreder. Om de fleste af dem gælder, at der kun findes meget sparsomme oplysninger fra middelalderen, således at man hverken kender tidspunktet for deres oprettelse eller hvem der grundlagde dem. Med en vis usikkerhedsmargin kan man dog placere de

fleste efter 1340/50 og tilregne dem 45 gårde i området. Medtages skal også 1 gård i Store Valby i Sømme herred, som i 1387 kom under kapitlets såkaldte distributionsfond.⁴¹ I de seks herreder *tilflød der således i senmiddelalderen domkirken mindst 112 bondegårde* til afholdelse af sjælemesser åledsog andre gudstjenester. Fordelingen herrederne imellem viser et mønster, fra 7 gårde i Bjæverskov over 17 i Stevns, 27 i Ramsø og 39 i Volborg herred til 12 i Tune og blot 10 i Sømme herred. Domkirkens ekspansion i de to herreder nærmest Roskilde var således beskeden. Ved en bruttooptælling skal der til de 112 gårde lægges de 23 gårde på Stevns, som Christian 1. i 1466 flyttede fra den kongelige kirke Store Heddinge til det kongelige Hellig tre Kongers kapel i Roskilde, og de 20 i Kirke Såby, som domkapitlet fik fra bispen ved det trekantede mageskifte, hvori Sorø kloster også deltog, 1414-15. En omrokering af jordegods skete, da kapitlet ved mageskifte år 1400 med bispen fik 10 gårde i Karleby i Volborg herred for 7 gårde i Sømme herred.

Roskilde Domkirke var den kirkelige institution, hvis godsmasse voksede mest, men selvsagt var der også andre, der blev betænkt. Et nyt kloster som Maribo var populært, Johanne Nielsdatter Brok af Vemmetofte gav i 1430 og 1445 klostret gods i syv byer, heriblandt Gørslev, Kløvested, Jersie og Karlslunde, vist kun én gård hvert sted, og en Jens Jepsen skænkede i 1422 1 gård i Gørslev (Bjæverskov herred).⁴² I skatteregistret 1517 for Ramsø herred er klostret, foruden for gården i Kløvested, noteret for 1 gård i Ølby. Som tidligere nævnt gav dronning Dorothea 6 gårde i Ramsø herred til Helligåndsklostret i København, mens Oldeniels og hans hustru skænkede 3 gårde i Ølseagle til kapitlet ved Vor Frue Kirke i København for en årtidsgudstjeneste og en mindre pension (ovenfor s. 210). På Stevns fik St. Clara i Roskilde i 1391 Elena Nielsdatter Saltensees gods i Strøby (i 1568 15 gårde)⁴³, mens Store Heddinge Kirke (jf. ovenfor) fik 8 gårde af Johan Olufsen (Bjørn) af Søholm og 1 af Henrik Jensen (Saltensee af Tystofte). Sorø Kloster erhvervede i 1416 (30/9) gods i Volborg herred ved et mageskifte med Peder Lykke, der var biskop i Ribe (senere ærkebisp) og hørte til Billeslægten. Denne slægt hørte hjemme i Solbjerg på Vestsjælland, og Peder Lykke fik klostrets gods i Solbjerg imod at afstå 3 gårde i Ejby og ejendom i Merløse herred, med hensyn til beliggenhed (arrondering) unægtelig et bytte mere fordelagtigt for adelsslægten end for klostret. Ligeledes i Volborg herred skænkede en lavadelsdame i 1442 (3/5) 1 gård i Torkilstrup til St. Claraklostret, men på betingelse af, at det meste af landgilden gik til Gråbrødreklostret, hvor hun og hendes mand havde stiftet et alter. Og Inger Bille, enke efter Johan

Oxe, gav 10/8 1497 5 gårde i Kyndeløse til Antvorskov Kloster. Listen prætenderer ikke at være fuldstændig, men sikkert er det, at Roskilde Domkirke var den store vinder, som fik mere jordegods end alle de andre tilsammen.

Antallet af adelige hovedgårde var for nedadgående. Det var naturligvis ikke kun på Stevns, at lavadelen havde trange kår i den sidste del af middelalderen. I Bjæverskov herred kendes flere adelsgårde, som forsvandt, Vollerslev, Gørslev, Grubberholm (i Himlingøje sogn), Svansbjerg og Tessebølle. Det kan være svært at skelne mellem små adelsgårde og forleninger. 1400-årene igennem skrev Offe Neb, Per Neb og Claus Neb sig af Søllerup, men et brev af 6/4 1498 viser, at de var bispens "hovedsmænd". Slægtens meget beskedne gods fremgår i øvrigt af et skifte 19/8 1488, hvor der blev én gård (i Tybjerg herred) til Claus Nebs søster og to til hans broder, nemlig 1 i Herfølge og 1 i Svansbjerg.

I Tune og Sømme herreder forsvandt der ingen lavadelige hovedgårde, for der var ikke nogen. Til gengæld sad der 1400-årene igennem i Ramsø herred et dynasti af selvejere i Ølsemagle; ved skiftet 22/2 1481 efter Hemming Ståle var der to gårde og en jord i byen til fordeling mellem børnene.

Der kendes meget lidt til lavadelige hovedgårde i Volborg herred. Clement Hage skrev sig 1388 af Sæby, hvor vi ved han fem år tidligere havde erhvervet noget pantegods; men senest i 1402 havde Roskildebispens, som tidligere behandlet, erhvervet størsteparten af byen, det meste formentlig fra den skånske højadelsmand Peder Laxmand. Da Henneke Mule i 1399 erhvervede sig gods i Jonstrup og Særløse, betegnedes ejendommen i Særløse som en hovedgård; men inden længe måtte han for en årrække udleje begge ejendomme, fordi de var øde.⁴⁴ Imidlertid, de to eksempler skaffer ingen lavadel i herredet.

Også hovedgårde tilhørende mænd af god adel forsvandt, i Sømme herred således Nebbe, herredets eneste herregård, og i Ramsø herred Farebæksholm. Til gengæld lykkedes det i 1405 omsider for Falkslægten på Vallø at få skøde på gods i Karlstrup, Karlslunde og andetsteds, som tilhørte et svensk kloster, men som Falkerne havde haft i forpagtning siden 1326 (nedenfor s. 223).

I Volborg herred nåede antallet af hovedgårde et bundpunkt i årene o. 1536. Tilbage var der kun Egholm, Rye og Sonnerup (Kirke Hvalsø sogn), mens der i 1300-årene også havde siddet betydende adelslægter på Ordrup og Skullerup. Peder Grubbe (nævnt 1346-78) af Ordrup blev gift med Ingeborg Pedersdatter (Uldsax) (død 1391) af Skullerup. I 1400-årene blev de to godser

sekundære besiddelser for mænd af den mest fremtrædende højadel og mistede deres selvstændige betydning. Efter en arvesplittelse blev Skullerup, som tidligere nævnt, erhvervet af Roskildebispen 1457-61, mens Ordrup i 1504 til dels blev adsplittet ved arveskifte efter Bent Bille af Søholm.⁴⁵

Uden for billedet, der tegnes af de fem herreder i den sene middelalder, står Bjæverskov herred med *adelsgodset Vallø*, Falkslægtens og Rosenkrantzernes store herresæde. Godset var omkring midten af 1500-årene meget stort, havde et tilliggende på knap 170 fæstegårde i Bjæverskov herred. For et adelsgods på den tid – her bortses fra de tilfælde, hvor adelsmænd efter Reformationen havde overtaget hele kirkegodser – var det pænt arronderet, afrundet, samlet omkring herregården. Dette være sagt med det forbehold, at vi strengt taget kun kender Vester Valløgodset præcist. Arronderingen, som fuldførtes af Peder Oxe i 1573 med overtagelse af egnens kron- og selvejergods, var imidlertid ganske god allerede i 1400-årene.

Som udgangspunkt for vores viden har vi en arveaftale fra 1421.⁴⁶ En præcis jævnføring med senere tid vanskeliggøres ganske vist af, at man i brevet ikke nævner gårdtal, kun landgilde, men der hørte ejendom til Vallø i næsten alle den nærmere omegns byer, blot kan antallet af gårde ikke nærmere bedømmes, især fordi landgilden på denne egn ydedes i penge. Ved et mageskifte i 1461 overtog Vallø bispelenet Hastrup med formentlig 8-9 gårde i Hastrup og ca. 6 i Herfølge, og med 1-2 gårde i Klemmenstrup, 1 i Svansbjerg, 1 i Vedskølle, 1 i Hejnerup og 1 i Store Tårnby, og dermed udfyldtes et større hul i arronderingen.

En særlig kilde til Valløs historie udgøres af Valløregistraturen, en oversigt over alle adkomstbreve frem til 1541 med meget kortfattede brevreferater.⁴⁷ Selv om referenten har udeladt alle brevdateringer, giver den et indblik i, hvordan Valløs ejere har samlet det omfattende gods; der er breve om næsten enhver relevant lokalitet plus en hel del irrelevante, hvori man ikke længere havde ejendom. Indholdet af mageskiftet fra 1461 med bispen er også gengivet og endda korrekt. Der er imidlertid ingen breve på Falkernes eller Rosenkrantzernes erhvervelse af Vallø, Gunderup og Vråby. Besiddelsen af disse lokaliteter gik vel derfor meget langt tilbage i tiden.

Et hul i ringen omkring Vallø udgjordes i 1421 af Tessebølle. Her lå i den første halvdel af det 14. århundrede en adelsgård, som ejedes af Jens Due, søn af ridderen Bonde Vispe og tilskrevet, fejlagtigt, folkevisen "Jeg ved, hvor en lind hun står". Han var gift med Kirsten, datter af ridderen Niels Bosen af Tåstrup, nævnt 1302 og 1308. Roskilde Domkirkes gavebog anfører såvel

Jens Dues dødsdag, 21. december 1343, som hustruens, 7. april 1342.⁴⁸ Deres formentlige søn Tyge Jensen, kaldet Vispe, af Tessebølle kendes 1381-97. Han havde flere sønner og en datter, gift med Ingmar Grubbe (nævnt 1390-1417) af Tersløse.⁴⁹ Deres sønnesøn, ligeledes med navnet Ingmar (nævnt 1462-1501), afhændede gods i Tessebølle til Rosenkrantzterne på Vallø.⁵⁰ Valløregistreturen har flere andre breve på Tessebølle fra det 15. århundrede, og Mette Rosenkrantz ejede derfor 11 gårde i byen, mens de 3 sidste erhvervedes af hendes husbond, Peder Oxe.⁵¹

3.

Udviklingen i ejendomsforholdene i den sene middelalder var karakteriseret ved *kirkegodsets fortsatte, men i forhold til tidligere mere langsomme vækst*. Roskilde domkirke fik dog en anelig mængde nyt gods til finansiering af de mange sjælemesser, der blev indstiftet netop i senmiddelalderen, men væksten i klostergodset var beskeden. Bispestolen øgede sin godsmasse i området kraftigt, men det skete især ved mageskifte med de store midtsjællandske klostre, så vigtigst set i en generel sjællandsk sammenhæng var bisp Niels' erhvervelse af Nebbe i Sømme herred og det ryk, som bisp Peder præsterede på Stevns med købet af Magleby, Klippinge og Varpelev.

Den største ændring stod *dronning Margrethe* for, her som andetsteds i landet. Efter vedtagelsen af loven af 1396, som formulerede en politik, hvor kommissioner skulle undersøge, hvad der var sket med kronens gods, siden Valdemar Atterdag forlod landet i 1368, gik Margrethe i gang med en hårdhændet reduktion og med opkøb af adelsgods, på Stevns som nævnt Højstrup m.m., i Ramsø herred Moltkernes Farebæksholm med 25 gårde i dette herred og 1 gård i Jersie i Tune herred. I 1407 fik hun 2 gårde i Syv i Ramsø herred, og i Volborg herred erhvervede hun 5 gårde. I alt sikrede den store dronning sig i vort område et par herregårde og 90 bøndergårde og forøgede hermed krongodset voldsomt; 10 af gårdene under Farebæksholm skænkede Christian 1. og dronning Dorothea senere til kirkelige formål. Det bør påpeges, at tiden o. 1400 var højdepunktet for udbredelsen af ødegårde i Danmark, men om det spillede nogen rolle for godspolitikken, er tvivlsomt. Grundlaget for kronens aggressive godspolitik var imidlertid lagt af Valdemar Atterdag, selv om det er mindre tydeligt i de seks sjællandske herreder end mange andre steder. Hans indsats kan ikke kvantificeres som Margrethes. Der var mislykkede initiativer som forsøget på at overtage Elena af Havnelevs gods; der var renonceringen på Egholm, men omvendt overtagelsen af Hårlev (hvorom nærmere nedenfor s. 222);

Rye i Volborg herred blev mageskiftet væk. Men der var også regulære godserhvervelser som Gevninge og Lejre m.v. i Volborg herred, i alt 24 gårde, og købet af 10 gårde på Stevns.

*Det var adelen, der mistede jord.*⁵² Kronen købte adelsgodser som Højstrup og Farebæksholm, og Roskildebispens erhvervede Nebbe og Magleby. Adelsmænd og adelsfruer skænkede gods til domkirken og andre kirkelige institutioner, som celebrerede gudstjenester for deres og deres forfædres sjæle. Og når kongen eller bisp eller andre gejstlige indstiftede dyre gudstjenester, skete det for adelsgoods, som de havde købt eller arvet. Bisp Niels Jakobsens St.Laurentii Kapel byggede på hans arve- og købegods. Christian 1.s grundlæggelse af Hellig tre Kongers kapel byggede til hælvten på kirkegods; de kongelige kirker Store Heddinge og Uby ved Kalundborg blev lagt under kapellet, og begge kirker fratoges omfattende gods, som direkte lagdes til kapellet. Men den anden halvdel af det økonomiske grundlag udgjordes af adelsgoods, som kongen og hans dronning havde opkøbt, først og fremmest Veksø i Nordsjælland.

Efter Margrethes død i 1412 standsede kongemagtens og Roskildebispens erhvervelse af adelsgoods. Kun til fromme formål var det stadig acceptabelt for konge eller bisp (som privatperson) at købe adelsgoods. Men ved gaver fra adelen til kirker og klostre reduceredes adelsgodset stadigvæk.

Konge og stormænd, kirke og stormænd 1241-1350

I året 1302 kautionerede 160 danske adelsmænd, 100 riddere og 60 væbnere, for Erik Menveds gæld til staden Rostock.⁵³ Nogle af sjællænderne kan placeres i eller tæt på vores område, ridderne Niels Mandrup, Niels Rane, Niels Bosen, Mathias Capella og Ingvar Kagstrup samt væbnerne Peder og Niels Herlugsen. De to af dem ved vi i øvrigt ikke noget om, Mathias og Ingvar er her bestemt ud fra deres tilnavne, Capella som henvisende til bispens Kappelgård og Kagstrup til voldstedet i Kagstrup alias Karlstrup i Tune herred. Niels Bosen skrev sig i 1308 af Tåstrup (Smørum herred) og pantsatte da en brydegård i Torslundemagle (Lille, nu Smørum herred); en datter var, som tidligere nævnt, gift med Jens Due af Tessebølle. Niels Mandrup (kendes 1278-1302) havde uden tvivl taget sit navn fra landsbyen Manderup i Skibby sogn, Horns herred; hans søn Niels, død 1305, blev begravet i Skibby Kirke. Det undrer ikke, at de tre sidste hørte til *Ran-
eslægten og Stevns*. Brødrene Peder og Niels (og deres yngre broder Clement) udgjorde den dalevende generation af Varpelev-Ranerne, og Niels Rane var fader til Jakob Nielsen af Magleby og Elena af Havnelev.

Niels Rane er en interessant figur, han var (formentlig) broder til kammermesteren Rane Jonsen, som blev henrettet som formodet deltager i mordet på Erik Glipping, men Niels Rane blev Erik Menveds svorne råd og var i 1313 en af dommerne over deltagerne i det store jyske oprør. Han spillede imidlertid på to heste. En af de dømte var Tyge Vind, i hvis brevgemmer kongens folk fandt et brev fra 1307 fra Niels Rane, hvori denne lovede, i tilfælde af oprør, at stå Tyge Vind bi i broderskab, "at jeg aldrig bør svigte Tyge, hvad enten det gælder mit liv eller gods". I 1315 blev Niels Rane radbrækket ved Vordingborg for crimen conjurationis, sammensværgelse, imod kongen, og ved et stort møde i Kalmar i 1318 mellem kongens danske og udenlandske fjender kunne sønnen Jakob Nielsen så hilse på Tyge Vind.⁵⁴

Niels Rane mageskiftede sig i 1279 til ejendom i Skørpinge og Uglstrup på Stevns fra Roskildebispen imod ejendom i Værløse i Nordsjælland. I 1308 fik han en gård i Havnelev af sin svigermøder, som testede to andre gårde i byen til St. Claraklostret, hvor hun blev begravet. Gårdene blev i 1321 erhvervet tilbage til slægten af Jakobs broder Ove imod gods i Ringsted herred og ved Roskilde. Af testamentet i 1308 fremgår, at svigermøderen havde mere ejendom i Havnelev end de tre gårde. De anførte data fortæller, at Ranerne ingenlunde var enerådende i Havnelev før Niels Ranes tid, men viser samtidig kontinuiteten frem til Jakob Nielsen og hans arvinger.⁵⁵

Rane Jonsen, Niels Ranes broder, kan også forbindes med Stevns. Arild Huitfeldt fortæller, at han ejede Gjorslev. Huitfeldts yderst kortfattede oplysning om Rane Jonsen og andre fredløse bygger på et forsvundet aktstykke fra 1314.⁵⁶ Da hans formål ikke er at gengive kilden, men at skrive historie, er han som altid under mistanke for at gætte eller kombinere, således som alle historikere jo gør. Men i det foreliggende tilfælde passer hans oplysning i hvert fald særdeles godt ind i billedet af Ranernes dominans på Stevns, den må være rigtig.

Fra Ranerne på Stevns er der en tråd tilbage til *Peder Olufsen af Karise*, som 22. marts 1261 gjorde sit testamente. Han betænkte alle kirker og præster i Fakse og Stevns herred, og det fremgår, at han havde strøgods i Havnelev, Skørpinge, Store Heddinge, Flæde, Sigerslev, Holtug, Arnøje, Hellested og Varpelev. Blandt testamenteksekutorerne var Oluf og Jens Ranesen. Den sidste, Niels Ranes og Rane Jonsens fader, overtog næsten alle de nævnte ejendomme imod at udbetale de pengebeløb, Peder Olufsen havde skænket til forskellige institutioner og personer.

Nabosognet til Karise i Fakse herred er *Hårlev* i Bjæverskov herred. Fem år tidligere, 1. august 1256, gjorde grevinde *Ingerd af*

Regenstein sit testamente. Til det St. Clara Kloster, som hun ønskede at grundlægge i Roskilde, skænkede hun næsten hele Hårlev sogn og endnu mere gods, det årlige afkast beregnedes til 120 mark sølv, en gave næsten uden sidestykke i den danske adels historie i middelalderen. Men hun var heller ikke hvem som helst, datter af Jakob Sunesen, måske Valdemar Sejrs vigtigste verdslige rådgiver, og søster til en Roskildebiskop. Som det var at forvente, protesterede arvingerne, hendes broderbørn Jens og Cecilie, som havde været gift med grev Niels af Halland og nu var gift med stormanden Anders Pincerna, og i 1257 blev der indgået en skifteaftale.⁵⁷ Der blev stadig masser af gods til klostret, men Hårlev sogn tilfaldt arvingerne. Brevet blev udstedt af kong Christoffer og underskrevet og besejlet af hans dronning, ærkebispens Jakob Erlandsen, Viborgbispens, dvs. kongens kansler, Roskildebispens og den sønderjyske hertug. Klostret var sikret.

Men med Hårlev gik det anderledes. Anders Pincerna kom, som Jakob Erlandsen, på kant med kongemagten. Arveforholdene blev i øvrigt indviklede, men det meste af Jenses og Cecilies jordegods endte, efter at Jens var død uden børn og Anders Pincernas søn Lille Anders var død, hos dennes halvbroder Jakob, 1283 greve af Halland, 1287 dømt for deltagelse i mordet på Erik Glipping. Grev Jakobs gods, Egholm og Rye og sikkert adskilligt andet, blev inddraget af kongen. Vi ved ikke noget om Hårlevgodsets skæbne, måske fik kongemagten det og tabte det igen i den følgende urolige tid, men i 1356 fandt Valdemar Atterdag i hvert fald, at tiden var inde til at gøre kronens krav gældende.⁵⁸ Jens Lauridsen (Panter) af Vemmetofte solgte sit og sin datters gods i Hårlev by til kongen, og Uffe Stigsen (jyske Hvide) overlod sit gods i Lille Linde. Året før havde Valdemar fra en herremand fået skøde på to mark jord i Tryggevælde.⁵⁹ Hermed må kærnen i det Tryggevælde len, som i det 16. århundrede bestod af Karise, Tryggevælde, Hårlev og Lille Linde, have været færdigdannet. Kronens adkomster fra Valdemar Atterdags tid og fremover er nemlig temmelig fuldstændigt bevarede, om ikke andet så i referat, og intetsteds nævnes en kongelig erhvervelse af Karise, som derfor sandsynligvis er ældre.

Grevinde Ingerds og dermed hendes arvingers ejendom i Hårlev sogns tre andre byer kom ikke i kronens besiddelse.

Tabte adelen i den lange urolige tid fra Valdemar Sejrs til Margrethe i Bjæverskov herred, så vandt den til gengæld i Tune herred. Det var Falkerne på Vallø, som stod herfor.⁶⁰ Dronning Katarina af Sverige havde i 1250 testeret sine danske ejendomme til Gudhem Kloster (senere kaldet Rackeby). Fra 1326 er der bevaret

et brev, hvorved klostret for ti år til Eskil Krage bortforpagtede sit gods i *Karlslunde*, *Karlstrup*, *Skamstrup* og *Østermark* på Møn imod en årlig leje på 18 mark sølv og 40 mark (dårlige) sjællandske penge. I 1347 var kragen blevet til en falk, thi til Bo Falk af Vallø solgte klostret for 300 mark sølv *Karlstrup* og sit øvrige sjællandske gods og *Østermark* på Møn. Men da Bo Falk ikke overholdt betalingsterminerne, tilbagekaldte klostret i 1350 skødet. Ved den lejlighed beskrives godset som "en gård i *Karlstrup* med landboer, mølle og gårdsæder, en gård i *Karlslunde* med landboer og gårdsæder, en gård i *Skamstrup* med landboer, en gård i *Østermark* med landboer og gårdsæder". Godset blev atter forpagtet til Falkerne for først i 1405 at blive solgt til dem. At det drejede sig om meget gods, fremgår af, at Niels Eriksen (Rosenkrantz) af Vallø i 1485 kunne skøde 10 gårde i *Skamstrup* til ejeren af den nærmeste større herregård, *Torbenfeld*.⁶¹ Af dette skøde ses det omsider, at der var tale om *Skamstrup* i Tuse herred på Vestsjælland.

I Volborg herred lå der, som allerede nævnt, et godskompleks *Egholm-Rye*, ejet af grev Jakob af Halland, indtil han blev dømt på Danehoffet i 1287 som en af mændene bag mordet på Erik Glipping. *Egholm* må han have arvet efter sin halvbroder Anders Lille (kendt 1270-71), søn af Anders Pincerna. De arkæologiske udgravninger daterer *Egholm* til tredje fjerdedel af 1200-årene, og fra 1260 15/7 er der bevaret et brev udstedt af Anders Pincerna i *Egholm*.

Et mere beskedent adeligt niveau, end det vi træffer hos Rarnerne, grevinde Ingerd, grev Jakob og Anders Pincerna, udgøres af tre adelsslægter fra Volborg og Horns herred, *Mandrup*, *Grubbe* og *Uldsax*.⁶² Niels *Mandrup* er nævnt ovenfor, hans oldebarn (kendt 1340-46) ejede *Svanholm* i Horns herred. *Peder Grubbe* figurerer i et par breve sammen med Niels *Mandrup*, hans sønnesøn af samme navn skrev sig af *Ordrup* i Volborg herred. *Uldsax*-slægtens navn er en moderne konstruktion efter det våbenmærke, den førte, en uldsaks. Det er værd at bemærke, at *Mandrups*-slægtens våben var to sådanne sakse. *Uldsax*-stamtavlen omkring 1300 kan ikke udredes, men en fremtrædende position indtog Anders Pedersen, som i 1326 skrev sig af *Skullerup*, men ellers altid af sin skånske herregård, *Alnarp*. *Skullerup* tilhørte senere en anden linie af slægten, hvilket turde være et argument for, at denne gård var slægtens "stamsæde".

Lidt nærmere Roskilde lå *Nebbe*, som 1315 og 1324 tilhørte Ingefrid Tygesdatter, enke efter Peder Nielsen af Tåsinge.⁶³ Hendes forældre var Tyge Jurisen (Hvide) og Cecilie, datter af Jon Lille (Galen). I sit testamente, udstedt 9/10 1307 i *Hørsholm*, betænk-

te fru Cecilie en lang række kirkelige institutioner, heriblandt kirker i sogne, hvor hun eller hendes afdøde husbond besad jordegods, Helsinge, Birkerød og Smørum i Nordsjælland, Herslev, Lyndby, Selsø og Stigs (dvs. Ruds) Vedby samt tre kirker i Himmerland. De fire midtsjællandske sognekirker angik tydeligvis hushondens gods, og sønnen Peder Tygesen skrev sig i 1312 af Stigs Vedby, datteren Ingefrid som nævnt af Nebbe i Herslev sogn. I 1364 kom Nebbe, som nævnt ovenfor, i Valdemar Atterdags besiddelse, et stort voldsted minder endnu i dag om borgens betydning.

Jacob Nielsen, Niels Ranes søn, ejede foruden sine store godser på Stevns også *Hegnede* i Ramsø herred. Vi ved ikke, hvordan han var kommet i besiddelse af det, men kender Hegnedes historie bag om Jakob Nielsen til Anders Ovesen (nævnt 1327-44), i 1334 kaldet Anders Sakse, broder til Sakse Ovesen (1328). Deres fader var Ove Saksesen (1294-1317), Erik Menveds råd og hovedsmand i Estland, med ejendom på Århuseggen, vistnok fra moderen, og i Ramsø herred i Stenkelstrup og Dalby i 1306.

Vi kender gods under Hegnede i 1517 og 1360 og altså i 1306, og vi kender godset til Farebæksholm 1464-1517 (jf. ovenfor s. 211 og 215) og ved, at begge godser hørte sammen i 1383. Et blik på kortet gør det fristende at se Farebæksholm, hvor der er et voldsted og er fundet mønter fra o. 1300, som centrum for et samlet Hegnede-Farebæksholm allerede da.⁶⁴

Det sidste adelsgods, som skal nævnes her, er *Strøby på Stevns*.⁶⁵ Det tilhørte den jyske gren af Panterslægten, som sad på Clausholm ved Randers og Åstrup ved Hjørring. Den ældst kendte ejer er Niels Uffesen, som pansatte godset til en af grev Johan af Holstens folk. I 1336 blev det indløst af hans søn Uffe Nielsen, for atter at blive pantsat af næste generation til en tysk adelsmand. Først efter 1388 blev det atter indløst. I anden fjerdedel af det 15. århundrede tilhørte det Johanne Nielsdatter (Brok) af Vemmetofte. I skiftebrevet efter hende 22/10 1472 opregnes der 29 gårde i Strøby.

Kirken var ved middelalderens slutning voldsomt dominerende i Sømme, Ramsø og Tune herred, men de grundlæggende kirkelige erhvervelser var ældre, til dels meget ældre. Grevinde Ingerd og hendes broderbørn blev 8/7 1257 enige om, hvad hun kunne disponere over af sit gods til kirkelige formål (jf. ovenfor), det vil først og fremmest sige til grundlæggelsen af *St. Clarakloster*. Det gjaldt gods i nabobyer til Hårlev sogn, men her ejede klostret nu ikke senere noget; dernæst Ske m.m. i Ringsted herred, og det kom i klostrets eje; endelig Svenstrup og Grønholt i

Borup sogn i Ramsø herred. Hun blev imidlertid nødt til at sælge Svenstrup (og vel Grønholt?) for den i øvrigt pæne sum af 100 mark sølv for at rejse penge til de personer og gode formål, hun betænkte i sit testamente. Vi kender ikke køberen, men mon ikke det var det meget rige Antvorskov Kloster, for i 1311 havde dette kloster en commendator, forstander, i Svenstrup, og i 1339 en previsor, forstander, for "gården Svenstrup". Ramsø i samme herred havde Antvorskov købt i 1241 af hertug Otto af Brunsvik (Braunschweig), med søen og to møller og jord i (Lille) Borup, Gammerød og Sallev, for hele 320 mark sølv. Otto var søn af Valdemar Sejrs søster Helene og hertug Wilhelm af Lüneburg, så der var formentlig tale om ejendom, der kom fra kongeslægten, og salget skete da også med accept af kong Erik, hertug Abel og junker Christoffer.

St.Clara Kloster modtog i de første mange år rige godsgaver fra den bedste adel, men senere fik *også bidragydere af mere beskednen stand* betydning - mere eller mindre frivilligt. Der findes otte breve for tiden 1287-1315 på gods i Dåstrup sogn og Ølby. To øre jord i Dåstrup og en gård i Ølby blev givet af Oluf Lunge og familie, og en anden gård i Ølby blev mageskiftet til klosteret. En halv mark jord i Assendløse blev erhvervet ved mageskifte med Jens Navstoks enke, Gyde. En Sven Margrethesen måtte i 1302 på landstinget opgive sine krav på ejendom i Dåstrup. Om skovene ved Svenstrup lå klosteret i strid med en Peder Gjordsen, og i 1315 bøjede Morten Truelsen og hans søn Peder af Viby sig for klosteret i en lignende skovstrid. I Sømme herred fik klosteret i tiden 1321-50 et par gårde i Svogerslev og megen jord i Flædinge mark, især ved mageskifte af (mindst) 5 fæstegårde i Nordsjælland og andetsteds til St.Jørgensgården i Roskilde 9/9 1348. Den omfattende vangejord i Roskilde, som Universitetet 7/7 1561 fik med, da kongen overlod det St.Clara Kloster med en mængde af dets gods, må i vid udstrækning have bestået af Flædingemarken.

St.Agneteklosteret i Roskilde havde en turbulent grundlæggelseshistorie. Det blev grundlagt i 1264 af Agnes, datter af Erik Plovpenning, og et par år senere trådte også søsteren Jutta ind i klosteret, til glæde for kongemagten, som slap for, at de to søstre indgik ubelejelige giftermål. Imidlertid forlod de begge efter nogle år klosterlivet og tog deres arvegods med. Først i 1295 fik klosteret kongelig bekræftelse på en hovedpart af godset beliggende på Sydsjælland (ved Præstø), og først i 1315 skænkede enken efter hertug Erik af Langeland sin lod i samme gods. De sydsjællandske ejendomme udgjorde endnu i begyndelsen af 1500'årene et tyngdepunkt i klosterets besiddelser, som ellers spredte sig ud over næsten hele Sjælland, heraf med 10 gårde i Sømme, 7 i Tune,

8 i Ramsø, 10 i Volborg, 3 i Bjæverskov og 2 i Stevns herred, tilsammen 40 af ca. 160 gårde. Klosters gods var således i ringe grad koncentreret i egnen omkring Roskilde, men de mange bevarede breve giver et indblik i, hvordan klostret kom i besiddelse af ejendomme dér. Der er breve på det meste af godset i Sømme herred, på Gundsølille 9/2 1282, Glim 29/9 1285, Kamstrup 12/3 og 4/5 1312, Darup 4/10 1320, Veddelev 2/1 1364 og Herslev 11/4 1428, 24/6 1431 og 22/8 1436. Erhvervelserne var af forskellig karakter. Broder Degn, kannik i Århus og Roskilde og, i 1312, kongelig vicekansler, skænkede godset i Kamstrup og Darup, ligesom han også skænkede gods til Århus Domkirke. Godset i Veddelev fik klostret ved mageskifte fra en adelsmand (tysk), som havde erhvervet det fra en dansk herremand Jon Bosen. Men ejendommen i Gundsølille købte klostret af folk fra et bondemiljø, klerken Esger Mår, hans broder og deres svoger, og den langt senere erhvervelse i Herslev skete ligeledes fra beskedne folk, fra den laveste lavadel. Anders Skjold havde 1/5 1415 skødet sin hovedgård i Herslev til sin hustru; efter hans død skænkede hun gården plus en fjerding jord, som de havde købt fra Anders' morbroder, til klostret. Ægteparret havde ingen børn, og hun måtte derfor skifte med hans arvinger (24/11 1423, 2/3 og 25/3 1436), hvoriblandt to fra Stevns, Jens Nielsen af Flæde og Niels Fugl af Herfølge.

Roskilde Domkirkes rigdom var i Ramsø og endnu mere i Sømme og Tune herred af meget gammel dato, men det af bisp Oluf 1310 11/6 stiftede Vor Frue Kapel, udbygget 1315 28/3 og 1320 20/2, fik dog bl.a. en del ejendom på Roskildeegnen: i Tågerup og Sigerstorp (Bistrup sogn) i Sømme herred, i Vinderup i Horns herred, i Greve i Tune herred samt 13 øre jord i Højelse i Ramsø herred (= 5 gårde i 1568). Jorden i Højelse havde Erik Menved tilskødet bispen i 1319. I 1320 28/2 oprettede Oluf tillige et fond for de kanniker, som deltog i den daglige gudstjeneste i hans domkirke, og lagde hertil bl.a. en gård i Kirke Syv, som han havde fået skøde på af en Esbern Terning, og i øvrigt ejendom i Slimminge og Lidemark i Bjæverskov herred og 1 gård i Nørre Hvalsø i Volborg herred.

Jens Grand skænkede i 1288, dengang domprovst i Roskilde, men 1289 valgt til ærkebisp, så omfattende jordegods til Roskilde Domkirke, at der kunne oprettes seks nye præbender, dvs. formuefonde, til at ansætte seks nye kanniker. I den enorme godsgave indgik bl.a. Osager (i 1568 8 gårde) og Kastholm (i 1568 2 gårde) i Osted sogn i Volborg herred og 1 gård i Glim i Sømme herred. I 1289 tilføjede Jens Grand en ejendom, han havde købt i Hastrup i Tune herred, som i 1291 blev suppleret ved gave fra en kannik i Roskilde (i 1568 tilsammen 4 gårde).

St. Michaels Alter i domkirken fik i 1265 ét bol jord i Havdrup i Tune herred (= 3 gårde i 1568), og en del andre ejendomme kan med større eller mindre sikkerhed formodes at være kommet til domkirken i den her behandlede periode.

Bisp Olufs store gaver til hans domkirke var altsammen gods, han havde købt, og - betoner han - som privatmand. Kongen skødede 6/9 1319 til bispen, til hans person, en hel del konfiskeret eller købt gods, givetvis som en tak for det gode samarbejde, kongen og bispen altid havde haft. Det er imidlertid særlig interessant blandt dem der afgav gods til kirken at møde klerken Esger Mår og hans familie, og Esbern Terning og Jens Navstok, fordi de må have været *småfolk, selvejere* som Ståleslægten eller *lavadel* som Oldeniels, Jens Drøv og Per Gammel i det 15. århundrede,⁶⁶ og i øvrigt at træffe Sparrerne i Viby, der som den eneste lavadelsslægt i Ramsø herred overlevede middelalderen. Materialet o. 1300 er naturligvis ringe sammenlignet med senere, men det viser det samme, som materialet om lavadelen på Stevns o. 1400 viste, at der i områder, som senere var totalt domineret af stor-godsejere, engang også var småadel. Som et vidnesbyrd om de små jordejere og de muligheder for opkøb, som de gav de store allerede i det 13. århundrede, kan måske også bruges Peder Olufsen af Karises testamente i 1261. Det spredte gods på Stevns, som for de enkelte byer kun androg 1-8 øre jord, kan nemlig bedst fortolkes som spredte nyerhvervelser.

Den ældre middelalder

Det første, som vides om jordejendom på Sjælland, står at læse i Roskildekroniken, som er forfattet lige o. 1140. Om bisp Sven (1073-1087) hedder det: "Det var ham, som byggede et kloster af sten til brødrene, og for at der kunne blive *femten præbender*, gav han af sit eget bordgods til brødrene og til kirken".

Bispen havde sit mensalgods, bordgods, og givetvis havde også kannikerne fra begyndelsen af foruden deres præbendegods et fællesbord, som hørte sammen med det klosterlige fællesliv, de var forpligtet til. Fra 1184 kendes fra et referat af et pavebrev "den ejendom der ifølge hr. Absalon, ærkebiskop af Lund's gave hørte til fællesbordet i Tune, Vindinge, Ingvorslund, Himmelev og Kornerup og de øvrige godser, endvidere en gård i Val-lensbæk med mølle og tiender og halvdelen af skovene på Bognæs, med kongelig ret over bryder og landboer".

Fra tiden o. 1620 eller lidt før, men byggende på ældre forlæg, findes der en præbendeliste, som anfører i alt 34 præbender; så mange kannikeembeder fik Roskilde Domkirke nemlig i løbet af middelalderen. Det hedder her (se skema).⁶⁷

Først 8:	Dernæst 7:
Brøndby (Smørum hd.)	Vanløse (hvor?) eller Bjæverskov
Serridslev (Sokkelund)	Vindinge (Tune)
Nybølle (Smørum)	Hersted (Smørum)
Åshøje (Bjæverskov)	Klippestrup (Horns)
Værløse (Smørum)	Tørslev (Horns) eller Glostrup
Vasby (Smørum) eller Kildebrønde	Dalby (Tune)
Gadstrup (Ramsø)	Vesby (Horns) eller Hastrup
Valby (Sømme) eller Karleby	

Og videre hedder det: "Efter disse 15 præbender følger 15 præbender grundlagt (hver) for sig". Der anføres derpå 8 (idet et niende er glemt) plus Jens Grands "seks præbender". Og teksten slutter: "Senere er grundlagt - -", og der nævnes så de sidste 4 senmiddelalderlige præbender.

Navnene på de ældste femten præbender er særdeles interessante. Domkapitlets historiker, J.O.Arnhung, er ikke i tvivl om, at de angiver deres vigtigste besiddelser fra starten af. Netop fra starten af, nogle af dem havde, som listen fortæller, fået nyt navn, og nogle af de anførte bebyggelsesnavne eksisterede slet ikke efter 1400. Klippestrup i Horns herred forsvandt, og Vesby, hvad enten det var Vesby i Horns herred eller (mere sandsynligt) i Vindinge sogn i Tune herred ligeledes. Topografisk hørte de femten ældste præbender og Absalons gave til fællesbordet hjemme på Roskildeengen og på vejen herfra imod København.

Omkring 1300 blev fællesbordet opløst og fordelt på de enkelte præbender,⁶⁸ men de gamle forhold afspejler sig endnu i kapitelsjordebogen 1568. 13 af de 15 ældste præbender havde 19 gårde i Tune by, 8 af dem 15 gårde i Vindinge, heriblandt naturligvis præbendet af samme navn 3 gårde, og et af præbenderne besad den enlige gård i Ingvorslund. Andet af fællesbordets gamle gods, vel ældre end Absalons gave, afspejler sig tydeligvis i Viby i Ramsø herred, hvor 9 præbender ejede 11 gårde, og i Glim i Sømme herred, hvor 5 præbender ejede 12 gårde. Præbendet Gadstrups særbesiddelse i byen af samme navn var på 4 gårde, og Åshøjepæbendets besiddelse i Åshøje ligeledes på 4. Valbypræbendet havde indtil år 1400 (se s. 211) 4 gårde i Store Valby. Til de femten præbender hørte yderligere ca. 37 gårde i herrederne Sømme, Tune og Ramsø, deres samlede gårdtal i de tre herreder var derfor (efter 1400) ca. 103, henimod en tredjedel af, hvad domkirken kom til at eje dér med tiden. Men også andre institutioner eller fonde ved domkirken havde i 1568 ejendom i disse

herreder, som må antages at gå tilbage til ældre middelalder, således i hvert fald bygningsfonden, fabrica.

Man må gætte på, at det ældste bispegods især var skabt ved gaver fra kongerne, og det samme var tilfældet med domkirker-nes ældste gods, enten direkte ved kongegave eller indirekte via bisperne, således som Roskildekroniken fortæller det om bisp Sven. Det første bevarede danske brev, udstedt af Knud den Hellige den 21. maj 1085, udgør netop en gave af jordegods til en domkirke, den i Lund. En påfaldende del af dette gods lå i øvrigt på Sjælland. I vores undersøgelsesområde fik Lundekirken 2 bol i Øm i Ramsø herred, 2 bol i Vindingeve (Vesby?) i Tune herred og 2 bol i Tjæreby i Sømme herred. Øm tilhørte i 1370 Roskildebispen, men Tjæreby det af Absalon grundlagte Vor Frue Kloster. Formentlig har Absalon, bisp og ærkebisp, byttet rundt på ejendommene mellem de forskellige institutioner, således som vi ved, at han byttede rundt på gods under Sorø Kloster, Roskilde bispestol og sig selv.

Men det må forblive en gåde, hvorfor Roskildebispen blev så rig. Hvis det i 1000- og 1100-årene først og fremmest er kongerne, som har begavet bispestolen, må det konstateres, at bispen blev rigere på jordegods end kongen. I Kong Valdemars Jordebog (1231ff) anføres blot, at kongen, inden for vores undersøgelsesområde, som kongelev besad Roskilde og (Store) Heddinge. Umiddelbart kan man ganske vist nok tvivle på, om alt kongeligt gods dermed er fortegnet. Til gunst herfor taler imidlertid forholdene på Stevns og i det nordlige Ringsted herred, hvor kongelevlisten anfører Haraldsted; i ingen af de to områder var der nemlig, da Valdemar Atterdag blev konge, andet krongods end netop Store Heddinge og Haraldsted. På alt, hvad kronen senere kom til at eje, er de kongelige adkomstbreve bevaret, det ældste fra 1348. Hvad tre andre herreder i undersøgelsesområdet betræffer, mangler der kun adkomster for kronen på 9 gårde (hvoraf de 5 i Åshøje) i Bjæverskov herred, 6 i Ramsø og 6 (alle i Hvalsø) i Volborg herred (se s. 212).

På Valdemarstiden var *Hvideslægten* på Sjælland utrolig rig, nok rigere end kongen, efter alt det, som kongerne havde ofret på kirken. Hvidernes store indsats på det område var Sorø Kloster, som blev landets rigeste. Den mest velhavende var Absalons fætter, Sune Ebbesen. Ved Sunes død i 1186 udlagde hans arvinger som et første afdrag på hans testamentariske gave til Sorø Kloster gods på Køgeegnen, knap 11 mark gulds jord i Ejby, 6 øre guld i Salby, 12 mark guld i Højelse og én fjerding guld(?) i Køge.

Ejby blev af klostret arrangeret som en grangie, ladegård, så der har været tale om en pæn besiddelse, men den kan ikke have omfattet hele Ejby.

Sunes yngste søn, Jakob Sunesen af Møn, død 1246, oprettede et præbende ved domkirken bestående af Osted i Volborg herred og to bol jord i Avedøre. Som tidligere nævnt var han en hovedrådgiver for Valdemar Sej, fader til en Roskildebisp og grevinde Ingerd af Regenstein af Hårlev. Der kan ikke herske tvivl om, at Ingerd havde arvet Hårlev og Svenstrup efter sin fader. Som ligeledes tidligere nævnt skænkede dronning Katarina af Sverige i 1250 sit gods i Karlslunde, Karlstrup, Skamstrup og Østermark på Møn til Gudhem Kloster. Katarinas morfader var kong Sverker, faldet i 1208 i slaget ved Lena i Vester Götland, hendes mormoder, Benedicte, var datter af Ebbe Sunesen, faldet i samme slag. Det må være en rimelig antagelse, at godset var nedarvet fra denne, ældste søn af Sune Ebbesen.⁶⁹ Benedictes broder, marsk Jens Ebbesen, solgte i 1232 en storgård i Kirkerup (Sømme herred) til Æbelholt kloster. Bisp Absalon havde i sin tid skaffet klostret en tilsvarede ejendom i Jyllinge, formentlig af sit privatgods. På Reformationstiden fik klostret en læst korn i rente i hver af de to byer og ejede derfor mindst 4 gode gårde i hver af dem.

Sunes og Absalons kusine, Ingerd, var gift med en jysk stormand, Vogn. Blandt deres børn var Peder Vognsen, bisp i Århus, som 14/11 1203 testamenterede omfattende jordegods, både jysk og sjællandsk, til sin domkirke, herunder Gevnvad med mølle, dvs. Gevninge i Volborg herred. Gavebrevet udstedte bispen på sin gård Trællerup, som ligger på den modsatte, østre bred af Lejre Å, i Sømme herred.⁷⁰ Århuskirken mageskiftede eller solgte senere sine sjællandske ejendomme, og Roskildebispen købte i 1244 Gevninge for hele 500 mark sølv.⁷¹ Nabo til Trællerup og Gevninge var Nebbegodset, som o. 1300 tilhørte en anden gren af Hvideslægten (ovenfor s. 223f). En anden nabo var Lindholm. Jens Nielsen Hviding af Niløse pantsatte i 1333 sit gods i Lindholm for 35 mark sølv til St. Clara Kloster. Fra Jens Hviding er der en forbindelse tilbage til Hvideslægten, og hans enke kunne derfor i 1343 skænke Fjenneslevlille, Hvideslægten berømte stamgods, til Sorø Kloster. Slægtskabsforhold og topografi sammenholdt udpeger Lindholm som gammelt Hvidegods, men det anselige voldsted er ikke nærmere undersøgt.

I Bjæverskov by ejede domprovst Asser i Lund, som vistnok var af Hvidefamilien, og som ifølge Saxo var konkurrent til Absalon ved ærkebispervalget i Lund i 1177, det meste af byen, 3 ½ bol.

Vor Frue Kloster i Roskilde var det ældste og rigeste af de tre rige nonneklostre, byen fik. Det var grundlagt o. 1160 og fik hurtigt sin egen uofficielle helgen, Margrethe, en slægtning af bisp Absalon, som i 1176 blev myrdet af sin mand. Hun blev hurtigt populær, og Absalon tillagde sit elskede Sorø kloster en tredjedel af det offer, som erlagdes ved hendes mindefest. Sjællandske Krønike mener at vide, at mordet fandt sted i Ølse(magle), hvilket stemmer med et par pavebreve fra 1257, som stadfæstede, at Vor Frue Klosters skulle oppebære en tredjedel af de gaver, som de troende frembar ved hendes grav i hendes kirke ved havet. Det ene pavebrev opregner, hvilke landsbyer klostret havde gods i, hele fyrre. Der nævnes syv byer i Tune herred og ni i Sømme. Det er interessant at se, at der anføres så meget gods i de to herreder nærmest Roskilde, fordi de senere grundlagte klostre, St. Clara i 1257 og St. Agnete i 1264, aldrig fik gods af betydning her. Pladsen var optaget af de ældre gejstlige institutioner.

Sammenfatning

Det er kun nogle stumper af et billede, som vi har af den *ældre middelalders* ejendomsforhold og den samfundsstruktur, som de indgik i. Hovedtrækket var opbygningen af konge- og kirke-magt; særlig kirkens udvikling falder i øjnene, et mægtigt indtægtsgrundlag blev etableret i form af tiende og jordegods. Samarbejdet mellem konge- og bispemagt var meget tæt, og den store godsmængde, som især Roskildebispen kom i besiddelse af, må først og fremmest være skabt ved kongelig gave eller i hvert fald hjælp. Også ved opbygningen af domkirkernes jordegods spillede kongerne en vigtig rolle.

I ældre tid skelnedes mellem kongedømmet og kongeslægten, uden at vi altid kan se hvordan. Kongens position på Stevns beroede helt klart på kongedømmet og ikke på nogen konges privatgods. Heddinge var ifølge Kong Valdemars Jordebog (1231 og lidt senere) kongelev, kongemagtens gods. Her skabtes derfor en af vore tidlige købstæder, som i endnu højere grad end Slangerup, der også var kongelev, var beliggende på et for en egentlig købstadsudvikling umuligt sted; men begge steder var der kongsgårde at forsyne. Og så må man tro, at der på Stevns har været en særlig kraftig opbygning af ledingsorganisationen at dømme efter den meget store mængde af selvejerbønder, 110 eller næsten 20% af gårdene, som der fandtes her sidenhen. Når hertug Otto af Brunsvik i 1241 kunne sælge Ramsø by med møller og sø, må det derimod antages, at det drejede sig om gods, der kom fra kongeslægten (se s. 225).

Konge- og kirkemagtens med- og modspillere var rigets stor-

mandsklasse. De fleste bisper kom fra stormandsklassen og var i stand til at give jord til kirken. Især klostrenes godsvækst kaster lys over dens rigdom, det er markant ved Bodilslægtens stiftelse af Næstved St. Peders Kloster i 1135 og ved Sorøs udvikling i Valdemarstiden, finansieret af Hviderne. Hvideslægtens gods var enormt, især i Midt- og Vestsjælland og i Nordsjælland, men også i vores Østsjælland lå der Hvidegodser, med grevinde Ingerds Hårlev som det største. Når man ser, at Hvidegodserne på stribe kom i kirkens eje (det er derfor vi kender dem), kan man godt spekulere over, om der ikke var Hvidegods, der forblev i adelseje. Når bortses fra Hårlevs særlige historie, er det imidlertid vanskeligt at finde sådant inden for undersøgelsesområdet. Undtagelsen udgøres af Nebbe, som i 1315 tilhørte Ingefrid, en datter af Tyge Jurisen. Han tilhørte en gren af Hvideslægten, hvormed ikke vides meget andet, end at hans fader Juris Stigsen ifølge Sorørbogen blev dræbt i 1246 af sine egne folk. Foruden Nebbe ejede Tyge Jurisen bl.a. gods i Lyndby sogn i Volborg herred. Hele byen og dermed sognet hørte i 1520 under Ryegård.

Konge, kirke og stormænd i ældste middelalder og Valdemarstid er institutioner og mennesker, som vi ved noget om. Men den viden er kun stumper af et billede, for det er sikkert, at der også på Sjælland var andre, der ejede jord. Vi møder dem bare næsten ikke i kilderne. Der kan ganske vist ikke være tvivl om, at selvejerne på Stevns også hørte hjemme i ældre middelalder, men deres stilling her var måske speciel, et supplement til det kongelige magtcenter i Store Heddinge. Givetvis fandtes der også et lag af storbønder, som på Valdemarstiden blev herremænd, dvs. mænd, der gik i tjeneste hos en herre, hvad enten konge, bisp, hertug eller greve. Men det mest konkrete, der vides om disse for Sjælland, er Roskildebispens forbud i 1254 imod, at københavnerne afhændede jord i byen til fyrste, ridder eller herremænd. Det sidste ord kommer både på dansk og latin i den i øvrigt på latin skrevne lov.

For at få samlet billedets stumper er det nødvendigt at tage mindst *et hundredår mere* med. De store adelsgodser på Østsjælland dukker nu op i stort tal. Først og fremmest Ranernes ring af godser på Stevns (Varpelev, Magleby, Søholm, Gjorslev, Havnelev og Højstrup), men der lå også en større gård i Smerup med voldsted fra o. 1300, og i 1383 var der en hovedgård i Valby. I den meget store landsby Strøby kendes i 1346 en ejendom på 5 bol jord, senere svarende til 15 temmelig store gårde, og i det følgende århundrede havde Brokkerne på Vemmetofte hele 29 gårde i byen, som kan følges tilbage til Niels Uffesen (Panter) i 1320'er-

ne. I Bjæverskov herred lå Falkernes Vallø og bispens Lellinge, i Ramsø herred o. 1300 Ove Saksens Farebæksholm, Antvorskovs Svenstrup og Sorøs Spanager-Ejby, i Tune herred tilhørte Karlstrup et svensk kloster. I Volborg herred ejede Anders Pin-cerna i 1260 Egholm. Senere tilhørte Egholm og Rye grev Jakob af Halland.

Der var mange store godser, men det interessante er, at *lavadelen*, for ikke at sige småadelen nu træder frem i kildematerialet. Den kendes fra hele det 14. århundrede i Stevns, Bjæverskov og Ramsø herreder. Et lærerigt eksempel på lavadel og selvejere udgør egnen lige nord for Køge, som den kendes så sent som 1517.⁷² En blanding af højadeligt strøgods, gods under alle mulige kirkelige institutioner, lavadelsgods og nogle få selvejere (men hverken kron- eller bispegods) gør det klart, at her aldrig har ligget et større gods. Højelses 12 gårde var fordelt mellem 5 ejere, Ølbys 22 gårde mellem 12 ejere, Ølsemagles 28 mellem 16 ejere og Lille Skensveds 13 mellem 8 ejere (skema nedenfor).

I de fire byers 67 gårde (excl. selvejer- og sognekirkegods) var der i alt 28 forskellige ejere. De meget blandede ejerforhold, som skemaet over det lille geografiske område viser, indbyder til nogle betragtninger over adelsgodsets udvikling. Området omfattede dels højadeligt strøgods under Gisselfeldt,⁷³ Bregentved, Vallø og Søholm samt en skånsk højadelsmand (i alt 9 gårde), dels strøgods tilhørende mænd af den bedste lavadel, Oluf Då af Ravnstrup og Mads Eriksen Bølle, bispens lensmand på Tureby, (tilsammen 10 gårde). Endvidere var der ejendom tilhørende den meget beskedne adel: Alhede Urne gift med Tetz Rosengård havde 2 gårde i Lille Skensved, Niels Pedersen "som tjener bispen i Sjælland" havde 4 gårde i Ølby, mens Laurits Nielsen i Havnelev

Højelse:	3 domkirkeembeder 8 gd., 1 adel 2 gd., 2 selvejergd.
Ølby:	2 domkirkeembeder 4 gd., 2 klostre 3 gd., Vor Frue Kirke i Kbh. 1 gd., hospital i Kbh. 1 gd. 4 adel 8 gd., 1 småadel 4 gd., 1 selvejergd.
Ølsemagle:	5 domkirkeembeder 7 gd., 3 klostre 8 gd., Vor Frue Kirke i Kbh. 3 gd., sognekirke og -præst 2 gd., 2 adel 4 gd., 2 småadel 2 gd., 2 selvejergd.
Skensved-lille:	2 domkirkeembeder 3 gd., 1 kloster 2 gd., 3 adel 5 gd., 1 småadel 2 gd., 1 selvejergd.

og Rolf Madsen delte 2 gårde i Ølsemagle. Bemærkelsesværdigt er det, at dette småadelsgoods topografisk hørte sammen med eksistensen af selvejergods. I Ølsemagle kendes et selvejerdynasti gennem hele det 15. århundrede, som ejendomsmæssigt ikke afveg fra den beskedne lavadel. Skiftet efter Hemming Ståle 22/2 1481 viser ham som ejer af et helt lille gods i Ølsemagle bestående af to gårde og en jord.

Om egnens ældre historie følgende: Bisp Oluf gav i 1319 13 øre jord i Højelse (= 5 gårde i 1568) og bisp Oluf Mortensen i 1475 2 gårde i Lille Skensved til deres kapeller i Roskilde Domkirke. Oluf Pedersen (Godov), af bedste lavadel, skænkede i 1471 1 gård i Ølby til Hellig Gejst i København,⁷⁴ Niels Pedersen kaldet Oldeniels gav i 1415 3 gårde i Ølsemagle til Vor Frue kirke i København, Ture Turesen af Sigerslev pantsatte i sit testamente (o. 1390) 2 gårde i Ølby til Gråbrødreklostret i Roskilde,⁷⁵ Edele enke efter Niels Tinde skænkede 19/10 1322 ½ bol i Ølsemagle for hendes datter i St. Agnete kloster, og Oluf Lunge 19/6 1302 1 gård i Ølby for sine to søstre i St. Clara kloster, til hvilket han yderligere mageskiftede 1 gård i byen. Oluf Lunge må karakteriseres som tilhørende den bedste lavadel, og med den ene af hans sønner, Jakob Olufsen, nåede en gren af slægten frem i allerførste linie. Fra Oluf Lunges broder Jens er der derimod en forbindelse til Oldeniels' hustru og til Niels Pedersen i 1517. Sammenlagt udbygger disse oplysninger fra senmiddelalderen billedet af en egn præget af en temmelig beskeden adelsklasse.

Hvis vi i stedet kaster et blik på egnen umiddelbart imod vest, møder der os det normale billede. Her lå godserne Spanager-Ejby, Farebæksholm og Hegnede. Til de to sidstnævnte hørte også 8 gårde i Dalby og 3 gårde i Store Ladager, mens Lille Ladager hørte under Vallø. Vest for Hegnede skænkede Jens Andersen Brok i 1406 til sit kapel Ørninge og Urup, i 1517 8 gårde. Der kendes intet lavadelsgoods på denne egn, den var væsensforskellig fra Højelse-Ølsemagle egnen.

Det er imidlertid interessant andetsteds i vort undersøgelsesområde at støde på beskedne jordejere o. 1300, hvor i det 15. århundrede store godsejere var helt dominerende. Det gælder i hvert fald Dåstrup sogn i Ramsø herred, som St. Clara kloster systematisk sikrede sig kontrol med (nærmere behandlet s. 225). Selv i Sømme herred (s. 226) var der fordum lavadelsgoods, hvor siden intet fandtes. På Stevns forsvandt lavadelens hovedgårde efter 1400 (s. 209f). I Bjæverskov herred (s. 217) var der såvel lavadel som selvejere, uden at der dog kan iagttages nogen karakteristisk topografisk sammenhæng imellem dem.

Det spørgsmål som nødvendigvis rejser sig er, om man tør antage, at

jo længer tilbage man kommer, jo mere lavadelsgods var der. Kildematerialet belyser for 1200-årene de store jordejere, som begavede kirken eller sloges med kongemagten, men dermed afspejler det ikke den fulde virkelighed. Lavadelen og lavadelsgodset forsvandt med tiden i Dåstrup sogn og andre steder. Byerne ved Køge blev et relik.

Også andre steder på Sjælland ses det samme mønster. Det er tydeligt i Ods herred, hvor der endnu i slutningen af 1300-årene var en skønsm blanding af store og små lokale adelsgodser, højadeligt strøgods og selvejergods samt bispe- og krongods. Men netop da foretog bispestol og kongemagt et kraftigt indhug i adelsgodset, hvorimod selvejergodset blev reddet af dronning Margrethe til benefice for kronens indtægter.

Konklusion

Ejendomsforholdenes udvikling på Østsjælland i middelalderen kendetegnes ved tilbagegangen i adelig besiddelse til fordel for kirken, i Valdemar Atterdags og Margrethes tid tillige til fordel for kronen.

I flere herreder var der ved middelalderens slutning overhovedet ingen lavadel, men det spinkle kildemateriale peger på, at den tidligere havde været der i et større antal.

Noter

- 1 Se Erik Ulsig: Hvem ejede jorden på Østsjælland i slutningen af middelalderen? i *Historie* 2006,1, s. 1-41. Jeg har her publiceret herredstabellerne med tilhørende kort.
- 2 De vigtigste kildeudgaver for middelalderdiplomerne er *Diplomatarium Danicum* (oversat i *Danmarks Riges Breve*), hvori er udgivet alle breve indtil 1400, og *Repertorium diplomaticum Regni Danici* 1.r. indtil 1450 og 2.r. 1451-1513. Så vidt muligt fungerer datoangivelser i teksten som henvisninger til disse kildeudgaver. - Et vigtigt kildemateriale udgøres endvidere af J.O. Arhnums udgave af *Roskilde Kapitels Jordebog 1568* (1965) og af *Roskildebispens Jordebog 1370ff*, udgivet af C.A. Christensen i *Danske middelalderlige Regnskaber* 3.r. I (1956).
- 3 Kortbilag nr. 10 i E. Ulsig, *Danske Adelsgodser* (1968).
- 4 For det følgende Ulsig 1968, s. 208 og 414.
- 5 Brev 5/6 1370.
- 6 Stamtavle, Ulsig 1968, s. 62.
- 7 Da. Middela. Regnskaber 3.r. I, s. 6f og 3.
- 8 Rep. Dipl. 1.r. 4316; 4312 og 4327; 4317.

- 9 Boltallet kendes 1346 22/7. 1561 7/7 og i Roskilde Kapitels Jordebog 1568 var ejendommen på 15 gårde.
- 10 Skiftebrev 1472 Rep. Dipl. 2.r. 3146; jf. Ulsig 1968, s.429.
- 11 RA, Reg. 108 A, ny pakke 2.
- 12 Ulsig 1968, s. 162.
- 13 Brev 25/11 1411.
- 14 Diplomatarium Christiani Primi ed. C.F. Wegener (1856), nr. 131.
- 15 Brev 29/6 1399.
- 16 Københavns Dipl. IV, s. 118-19.
- 17 Danske adelige Brevkister ed. A. Thiset (1897), s. 13.
- 18 At der er tale om Åse i Tybjerg hd., er venligt påpeget af Bent Jørgensen, jf. Jens Gyrstinges leje af klosterjord 29/9 1378 og panteerhvervelse 17/11 1410-25/11 1416 i nabolaget.
- 19 Rigsarkivet, Reg. 108 A pk. 15 nr. 31. Se Thelma Jexlev: Fra dansk Senmiddelalder (1976) og E. Ulsig, i Bol og By 2.r. II (1978).
- 20 Dipl. Christiarni Primi, nr. 122.
- 21 Rep. Dipl. 2.r. 7966, 7967 og 8003.
- 22 Ulsig 1968, s. 178-80.
- 23 De ældste danske Archivregistraturer (1854f).
- 24 Valdemar fik i 1348 1 gård i Vestre Hyllinge, angiveligt i Horns herred, men formentlig er der tale om Nørre Hyllinge.
- 25 C.A. Christensen i Hist. Tidsskr. 12.r. I (1966), s. 652-56.
- 26 Æ. Archivreg. III, s. 328ff.
- 27 Rep. Dipl. 1.r. 4527 (hertil i domkapitlets arkiv nr.2589, 2710, 2817, 3423, 4199 og 4390, jf. i øvrigt 3664, hvori Clement Hage skriver sig af Sæby). Som kompensation for bispegods og andre biskoppelige indtægter, han havde lagt til kapellet, havde bisp Niels givet bispestolen sit eget omfattende gods i Fårevejle sogn i Ods herred og andetsteds.. - Se i øvrigt J.O. Arhning: Roskilde Domkapitels Historie I (1937), s. 246-51.
- 28 28/10 1400.
- 29 Scriptorum Rerum Danicarum IV s. 521; Danske Magasin V, s. 69; Rep. Dipl. 1.r. 5508.
- 30 6/7 1457, 27/4 1457, 19/5 1461.
- 31 Da. middela. Regnskaber 3. rk. I, s. 102-106; Æ. Archivreg. III s. 367.
- 32 Ældste Archivreg. III, s.368f
- 33 Breve af 8/6 1355 og 31/10 1364, Æ. Arcivreg. III, s. 327-30, jf. Da. Middela. Regnskaber 3.r. I, s. 94.
- 34 Kapitelsjordebogen 1568, s.87.
- 35 Ibid. s. 41f.
- 36 Brev 9/8 1396. I Kapitelsjordebogen 1568, s. 156ff, er ejen-

- dommene til dels placeret i andre byer, givetvis pga. mageskifte med bispestolen.
- 37 Arhning 1937, s. 293-96; Kapitelsjordebogen 1568, s. 8of.
 - 38 2/6 1406, jf. Kapitelsjordebogen 1568, s.39f. Gårdtallene er taget fra kapitelsjordebogen, hvor nogle af de i 1406 meget store gårde var blevet udstykket.
 - 39 1/5 1436: Kristian Erslev: Testamenter fra dansk Middelalder, nr.89; Kapitelsjordebogen, s. 137.
 - 40 I Torkilstrup i Volborg hd. og Sigerslev på Stevns, Dipl. Christierni Primi, nr. 122.
 - 41 Fonden var i Kapitelsjordebogen 1568, s. 102-16, delt i portioner. Der anføres en halv snes gårde inden for undersøgelsesområdet, som meget vel også kan være fra 2. halvdel af 1300-årene.
 - 42 Æ. Archivreg. III, s. 281 og 302; 281.
 - 43 Rep. Dipl. 1.r. 3831,3833 og 3834; jf. ovenfor note 8..
 - 44 Ibid. 4268,4666 og 4957.
 - 45 Susanne Vogt i Sydsvenska Ortnamnssällskapetets Årsskrift 1988 (1988).
 - 46 Rep. Dipl. 1.r. 13/11 1421. Se Marianne Antonievitz (Johansen): Vallø gods og dets ejere (1976), s.51-57.
 - 47 Udg. Adelige Brevkister, s. 126-65.
 - 48 Alfred Otto: Liber Daticus Roskildensis (1933). Om folkevisen, se Danmarks gamle Folkeviser IX, nr. 507. Der er tale om et allegorisk kærlighedsdigt, nedskrevet allerede ca. 1555. Jytte Gyldenstjerne (o. 1600) peger på Jens Due som forfatteren, mens Anne Krabbe udpeger Bo Falk som medbejleren. Visen er givetvis ikke fra det 14. århundrede.
 - 49 Rep Dipl. 1.r. 3338, 3346, 3976 og 4131; U 587.
 - 50 Adel. Brevkister, s. 131.
 - 51 RA Privatarbiver, Peder Oxe G, skiftejordebog. Heri Mette Rosenkrantz's jordebog 1574
 - 52 Til nærmere belysning af adelens godstab se E. Ulsig i Riget, Magten og Æren, red. Per Ingesman og Jens Villiam Jensen 2001.
 - 53 Se Ulsig 1968, s. 86f.
 - 54 Ibid. s. 63f.
 - 55 Ibid.
 - 56 Se Dipl. Dan. 2. rk. VII nr. 169.
 - 57 8/7 1257. Om familieforholdene se Ulsig 1968, s. 60 og 66f.
 - 58 Æ. Archivreg. I, s. 124 og 134.
 - 59 Ibid. s. 127 og 136.
 - 60 For det følgende breve af 11/6 1250, 8/9 1326, 25/5 1347, 22/7 1350, 23/10 1405 (Svenskt Dipl. I, nr. 649-51).

- 61 Eline Gøyes Jordebog ed. A. Thiset (1892), s. 206.
- 62 Ulsig 1968, s. 71-73.
- 63 Dipl. Dan. 2. rk. VII 287 og IX 161.
- 64 Ulsig 1978, s. 73f.
- 65 Eline Gøyes Jordebog, s. 323f.
- 66 Se Troels Dahlerup: Lavadelens krise, Hist. Tidsskr. 12.r. IV (1969), s.1-43. Se s. 37.
- 67 Arhning 1937, s. 93-106.
- 68 Arhning 1937, s. 87-89.
- 69 Jeg skylder Marianne Johansen tak for at have påpeget dette over for mig.
- 70 Se Leif Færregaard Jensen i Hist. årbog for Roskilde Amt 1998, s. 99.
- 71 Men senere, i 1356, kunne Kong Valdemar købe godset af en adelsmand (se s. 212), og godset forblev kronens.
- 72 RA, Registratur 108 A, ny pakke 2.
- 73 2 gårde i Ll. Skensved købt af Eskil Gøye i 1497 fra lavadel (Eline Gøyes Jordebog, s. 401)
- 74 Lindbæk og Steman: De danske Helligaandsklostre (1906), Dipl. s. 42.
- 75 Folmer Jacobsen Lunge indløste senere gårdene, Adelige Brevkister, s. 13.